МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДНІПРОПЕТРОВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені Олеся Гончара

АБАШНІК ВОЛОДИМИР ОЛЕКСІЙОВИЧ

УДК: [1(091):378.4](477.54)"1804/1920"

ФІЛОСОФІЯ В ХАРКІВСЬКОМУ УНІВЕРСИТЕТІ: ІСТОРІЯ ІНСТИТУЦІЙ, ПРАЦЬ ТА ПЕРСОНАЛІЙ (1804–1920)

09.00.05 – історія філософії

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора філософських наук

Дніпропетровськ – 2015

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано на кафедрі теоретичної і практичної філософії Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна Міністерства освіти і науки України.

Науковий консультант: доктор філософських наук, професор **Мамалуй Олександр Олександрович** Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, професор кафедри теоретичної і практичної філософії.

Офіційні опоненти:

доктор філософських наук, професор **Аляєв Геннадій Євгенович** завідувач кафедри філософії і соціально-політичних дисциплін Полтавського національного технічного університету імені Юрія Кондратюка;

доктор філософських наук, професор, **Мозгова Наталія Григорівна** завідувач кафедри філософії Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (м. Київ);

доктор філософських наук, професор **Окороков Віктор Броніславович** Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара, завідувач кафедри філософії.

Захист відбудеться «17» вересня 2015 р. о 10 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 08.051.11 при Дніпропетровському національному університеті імені Олеся Гончара за адресою: 49027, м. Дніпропетровськ, пл. Т. Г. Шевченка, 1, Палац студентів ДНУ, к. 30.

З дисертацією можна ознайомитись у науковій бібліотеці Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара за адресою: 49050, м. Дніпропетровськ, вул. Казакова, 8.

Автореферат розісланий «17» серпня 2015 р.

Учений секретар спеціалізованої вченої ради О. В. Кулик

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Актуальність дисертації «Філософія в Харківському університеті: історія інституцій, праць та персоналій (1804–1920)» обумовлена загальнокультурними факторами розвитку незалежної України, зокрема, необхідністю усвідомлення здобутків попередніх поколінь у сфері духовного життя. У цьому сенсі важливим стає звернення дослідників до різних сфер культури, в якій філософія відіграє одну із найважливіших ролей. За останні два десятиліття в Україні були відкриті та по-новому осмислені фундаментальні праці дослідників попередніх поколінь щодо філософської спадщини. За цей час також з'явилися ґрунтовні роботи щодо різних аспектів та періодів розвитку вітчизняної філософської думки. Вказані тенденції дозволяють сподіватися на те, що в близькому майбутньому поступово буде відтворена цілісна картина зародження та розвитку філософської думки в ході історичного розвитку України.

Одним із важливих елементів цілісної картини розвитку філософської думки в Україні є академічна філософія, яка включає в себе духовно-академічну філософію та університетську філософію. Попередні дослідники до сих пір особливу увагу приділяли духовно-академічній філософії в Україні. У цьому сенсі слід вказати на численні праці вітчизняних авторів щодо розвитку духовно-академічної філософії у Києві, серед яких є роботи з історичних та окремих філософських аспектів (Д. І. Чижевський, М. В. Попович, М. І. Лук, В. С. Горський, І. В. Огородник, М. Ю. Русин, З. І. Хижняк, Г. І. Волинка, Г. Є. Аляєв). Серед різних праць вказаної тематики слід назвати два важливі дослідження – щодо філософських здобутків представників Київської духовної академії у 19-му та на початку 20-го століття Н. Г. Мозгової та з університетської філософії у Києві 19-го та початку 20-го століть М. Л. Ткачук.

Деяким аспектам та представникам університетської філософії в Україні в 19-му ст., зокрема у Харківському університеті, попередніми та сучасними авторами (Ф. О. Зеленогорський, Г. Г. Шпет, О. О. Мамалуй, С. О. Голіков, І. В. Карпенко, О. М. Юркевич, Н. В. Радіонова, І. О. Шудрик) були присвячені статті й окремі праці. Однак, ці та інші праці все ж залишаються мозаїчними елементами у майбутній цілісній картині розвитку харківської та української університетської філософії. Тому виникає нагальна необхідність фундаментальних досліджень щодо зародження та розвитку філософії в університетах сучасної України. Особливо така вимога стосується перших вітчизняних університетів – у Львові (1784), Харкові (1804), Києві (1834), Одесі (1865), Чернівцях (1875). Саме у цьому сенсі полягає актуальність даної дисертації, скромною місією якої є заповнення одного з вказаних дезидератів щодо становлення та розвитку університетської філософії у Харкові у 1804–1920 рр.

Актуальність даного дисертаційного дослідження також полягає в новій оцінці (в окремих випадках навіть у переоцінці) філософсько-викладацької діяльності харківських професорів 19-го та початку 20-го століть. У цьому відношенні можна навести приклад діяльності третього професора філософії Харківського університету Ф. Ф. Чанова, якого попередні дослідники, особливо в радянську епоху, розглядали лише з ідеологічної точки зору, а не аналізували його

філософські праці та особливості його викладання на початку 1830-х рр. Також радянські дослідники навішували ярлики стосовно діяльності четвертого харківського професора М. М. Протопопова, називаючи його «тупим реакціонером» та «містиком», й не звертали уваги на його творчість та викладання в 1830–1840-ті рр. У цьому відношенні дане дисертаційне дослідження також коригує ідеологічні погляди та оцінки попередніх авторів щодо особливостей філософських позицій та викладання філософії у Харківському університеті в період 1804–1920 рр.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дане дисертаційне дослідження виконане в рамках комплексної науково-дослідної програми «Філософія та розмаїття соціокультурних світів» кафедри теоретичної і практичної філософії Філософського факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, а також пов'язане з науковою темою «Роль науки в формуванні громадянського суспільства та правової держави» у Харківському економіко-правовому університеті.

Мета і задачі дослідження. Мета цього дослідження випливає із наукової проблеми й полягає в осмисленні та критичному аналізі розвитку філософії в Харківському університеті з 1804 р. по 1920 р.

Досягнення цієї мети передбачає послідовне вирішення наступних **завдань:**

- виявлення та загальний критичний аналіз усіх етапів й особливостей розвитку філософії в Харківському університеті з 1804 р. по 1920 р.;
- з'ясування ключових традицій та характерних рис Харківської університетської філософії у вказаний період;
- висвітлення особливостей еволюції головних інституцій (кафедри теоретичної та практичної філософії, з 1835 р. – кафедри філософії, Філософського факультету), в яких розвивалася Харківська університетська філософія цього часу;
- здійснення комплексного аналізу творчого шляху та характерних рис викладання філософських дисциплін всіма представниками філософської кафедри Харківського університету в 1804–1920-х рр.;
- проаналізувати основні праці харківських університетських філософів цього часу та виявити їх особливості;
- відкоригувати оцінки попередніх дослідників стосовно філософсько-викладацької діяльності окремих харківських професорів філософії (Ф. Ф. Чанова, М. М. Протопопова);
- показати особливості впливів західноєвропейської філософії, зокрема, німецької класичної філософії, англійської, французької, шотландської, австрійської філософських традицій у Харківському університеті в окремі періоди його розвитку;
- виявити присутність елементів східної філософської традиції у викладанні та публікаціях представників філософської кафедри та Філософського факультету Харківського університету у вказаний час;
- показати впливи харківських університетських філософів та філософської кафедри на розвиток Харківського університету та університетської науки в 1804–1920 рр.;
- продемонструвати взаємозв'язки Харківської університетської філософії з іншими центрами університетської та академічної філософії в Україні та Росії вказаного періоду;

- актуалізувати та доповнити цілісну картину розвитку університетської філософії та академічної філософії в Україні та Росії в 19-му та на початку 20-го сторіччя.

Об'єктом дослідження є філософія у Харківському університеті в період від його заснування 5 листопада 1804 р. до його закриття радянською владою 5 липня 1920 р.

Предметом дослідження є діяльність філософських інституцій (кафедри теоретичної та практичної філософії, з 1835 р. – кафедри філософії, Філософського факультету) Харківського університету, творчий та викладацький шлях і філософський доробок їх співробітників у період 1804–1920 рр.

Методи дослідження визначаються його головною метою, цілісною історико-філософською реконструкцією розвитку філософських інституцій (кафедри теоретичної та практичної філософії, з 1835 р. – кафедри філософії, Філософського факультету), особливостей викладання філософських дисциплін у Харківському університеті, характерних рис філософських позицій представників Харківської університетської філософії у 1804–1920 рр. Основу авторської теоретико-методологічної позиції складають принципи системності, логічної обґрунтованості, об'єктивності, єдності історичного та логічного.

Основними методами цього дослідження є: 1) *історико-компаративний метод*, який використовується при описі та порівнянні підходів до вирішення філософських проблем харківськими філософами у контексті розвитку різних позицій класиків філософії та відомих західноєвропейських філософів; 2) *герменевтичний метод*, який автор застосовує під час дослідження та критичного аналізу публікацій харківських університетських філософів; 3) *структурний метод*, який використовується при аналізі відношень між філософськими, педагогічними та політичними ідеями харківських університетських філософів; 4) група *текстологічних методів*: *контент-аналіз*, *узагальнюючий*, *дескриптивний*, *семантичний методи*, які необхідні для ефективної роботи з текстами харківських університетських філософів з метою їх всеохоплюючого вивчення.

Наукова новизна одержаних результатів. Дана дисертація є першим у вітчизняній та зарубіжній історико-філософській науці комплексним дослідженням розвитку університетської філософії у Харківському університеті в період 1804–1920 рр. та її історичного значення у становленні вітчизняної академічної філософії. Наукова новизна одержаних результатів характеризується такими положеннями:

Вперше:

- представлена цілісна картина особливостей еволюції філософських інституцій, зокрема кафедри теоретичної та практичної філософії (з 1835 р. – кафедри філософії) та Філософського факультету Харківського університету у 1804–1920 рр.;

- реконструйовано та критично проаналізовано творчий шлях та особливості викладання філософських дисциплін професорами, приват-доцентами, ад'юнктами та асистентами Харківського університету цього часу; основними персоналіями тут були: Й. М. Ланг, А. І. Дудрович, І. Я. Золотарьов, Ф. Ф. Чанов, Й. І. Гренберг, М. М. Протопопов, П. І. Лебедєв, В. І. Добротворський, Ф. О. Зеленогорський, П. Е.

Лейкфельд, І. С. Продан, В. М. Каринський;

- введено в науковий обіг творчий доробок наступних харківських університетських філософів: Ф. Ф. Чанова, Й. І. Гренберга, М. М. Протопопова, І. С. Продана, В. М. Каринського;

- виявлено та проаналізовано особливості викладання філософії в різні періоди діяльності Харківського університету, найважливішими з яких були: викладання всього комплексу філософських дисциплін в 1804–1850 рр., обмеження викладання курсами логіки та (експериментальної) психології в 1850–1862 рр., продовження викладання всіх філософських дисциплін в 1874–1920 рр.;

- з'ясовано та продемонстровано, що особливістю першого періоду становлення філософії у Харківському університеті з 1804 р. до 1816 р. було вивчення та викладання філософських дисциплін (історії філософії, моральної філософії, природного права, логіки, естетики, психології) латинською мовою, що вимагало від студентів, магістрантів та докторантів високого рівня знань цієї мови;

- виявлено та доведено, що в рамках становлення Харківської університетської філософії у 1804–1816 рр. важливою особливістю був *полілог* різних філософських шкіл та традицій; найважливішими з них були: кантіанство (Ланг, Якоб, Стойкович), німецька естетико-просвітницька традиція (Умлауф, Роммель), фіхтеанство та шеллінгіанство (Шад, Райниш), шеллінгіанство та натурфілософія (Корітарі, Калькау), французька філософсько-просвітницька традиція (Дегуров), математично-матеріалістичні тенденції (Осиповський), філософсько-правові аспекти (Тимковський, Ланг, Шад);

- доведено, що важливою традицією Харківської університетської філософії, яка була розпочата відразу після відкриття кафедри теоретичної та практичної філософії у 1804 р. стала – *єдність теоретичної* (метафізика, логіка, риторика, історія філософії) *та практичної філософії* (моральна філософія, природне право, педагогіка, психологія); продовження цієї традиції було характерним для всіх наступних професорів та викладачів філософії Харківського університету до 1920 р.;

- виявлено та обгрунтовано, що Харківська університетська філософія та її представники (В. Г. Маслович, Г. Г. Гесс де Кальве) з 1816 р. ініціюють українську та світову «Сковородіану»; дослідження життя та творчості Г. С. Сковороди продовжували інші харківські випускники (О. Хишдеу, І. І. Срезневський) в 1830–1840 рр., а також доценти і професори (І. С. Продан, Ф. О. Зеленогорський) з кінця 19-го та на початку 20-го століть;

- введено в науковий обіг та детально проаналізовано огляд філософського курсу Ф. Ф. Чанова і Й. І. Гренберга (1831), в якому було представлено комплекс дисциплін теоретичної та практичної філософії; проведено порівняльний аналіз цього огляду курсу з працями західноєвропейських авторів (Кант, Гегель, Г. Й. Гіллєбранд); також вказано на спроби харківських філософів перекладу німецької філософської термінології російською мовою (зокрема, переклад терміну «Dasein / Daseyn» як «здешнее бытие» та «здешнее наше бытие» в 1831 р. Ф. Ф. Чановим та Й. І. Гренбергом);

- подано аналіз впливів західноєвропейської філософії на праці та викладання професора М. М. Протопопова у 1830–1840 рр. у Харківському університеті, зокрема, античної філософії (Платон), німецької класичної філософії (Кант),

французької традиції (В. Кузен, Ф. Райффенберг); також вказано на критику М. М. Протопоповим філософії Гегеля у 1841 р.;

- виправлені ідеологічні та інші оцінки філософських позицій окремих представників Харківської університетської філософії (Ф. Ф. Чанов, М. М. Протопопов) попередніми дослідниками, зокрема, шляхом ґрунтовного аналізу творів вказаних філософів та порівняння їх позицій з тогочасними закордонними мислителями (В. Кузен, Г. Й. Гіллебранд);

- встановлено та проаналізовано впливи східної філософії (персидської релігійно-філософської традиції), з одного боку, та ідей кантіанства і гегельянства, з іншого боку, на позицію і викладання І. І. Срезневського на Філософському факультеті Харківського університету в 1830–1840-х рр., зокрема, впливи професорів Ф. В. Шуберта і Й. К. Ф. Розенкранца, у яких у Кьонігсберзькому університеті стажувався І. І. Срезневський;

- подано аналіз філософських поглядів Ф. О. Зеленогорського у 1874–1908 рр., які сформувалися під впливом його вітчизняних (М. М. Троїцький, Ф. Ф. Сидонський, М. І. Владиславлев) та закордонних (Едуард Целлер, Фрідріх Альберт Ланге, Моріц Дробиш) вчителів; особливості його поглядів полягали в обґрунтованій критиці «філософії песимізму» (А. Шопенгауер, Е. фон Гартман) та матеріалістичних течій (Бюхнер, Молешотт), а також в специфічному трактуванні «критичного методу» та «критичної філософії», під якими він розумів шотландську та англійську філософські традиції (Т. Гоббс, Дж. Локк);

- виявлено загально-філософські впливи Ф. О. Зеленогорського на своїх учнів (Г. М. Гехтман), а через них – на українських та російських філософів, зокрема, на дослідження Володимира Ерна з філософії Г. С. Сковороди; також вказано на його впливи на Олександра Богданова (О. О. Малиновського), який завдяки отриманим знанням на лекціях з логіки Ф. О. Зеленогорського, доводив свою позицію в дебатах з російськими марксистами (Г. В. Плеханов, В. І. Ленін);

- проведено широкий аналіз логічних та психологічних творів П. Е. Лейкфельда, зокрема, в його німецьких публікаціях в «Архіві історії філософії» (Archiv fuer Geschichte der Philosophie), в яких харківський професор представив своє розумінні окремих аспектів логічних вчень Аристотеля та Бекона; також розглянуто його оригінальне рішення питання гіпотетичних суджень та трактування новітніх філософських вчень («об'єктологія» Алексіуса Мейнонга);

- розглянуто особливості «філософії здорового глузду» І. С. Продана, в якій під впливом його віденського вчителя Франца Брентано були поєднані досягнення природничих наук з основними ідеями шотландського філософа Томаса Ріда; продемонстровано спільні риси позиції І. С. Продана з тогочасними філософськими школами і напрямками, зокрема, з «критичним здоровим глуздом» (Ч. С. Пірс), реалізмом (Д. Е. Мур) та «новим реалізмом» (Д. Сантаяна), «неовіталізмом» (Й. Райнке, Г. Дріш);

- проаналізовано особливості критики І. С. Проданом окремих аспектів теорії пізнання Канта, зокрема шляхом порівняння їх з попередніми філософами (Т. Рід, Й. Г. Ламберт), в названому контексті розглянута критика І. С. Проданом позицій деяких представників «неокантіанства» та «неофіхтеанства» (А. І. Введенський, І. І. Лапшин, Б. В. Яковенко);

- обґрунтовано особливості викладання В. М. Каринського на кафедрі філософії Харківського університету в 1913–1920 рр. та головні риси його філософської позиції, зокрема, в рамках його критики поглядів таких сучасників, як Луї Кутюра, Бертран Рассел, Ернст Кассірер, в контексті аналізу філософії Ляйбніца;

- реконструйовано та продемонстровано широкі впливи Харківської університетської філософії та її представників на становлення Харківського університету та університетської науки у названий час 1804–1920 рр.

Поглиблено розуміння:

- особливостей викладання античної філософії і естетики у курсах професорів-романістів та професорів-елліністів (І. Я. Кронеберг, Е. К. Маурер, О. О. Валіцький, С. С. Лук'янович) на Філософському факультеті Харківського університету в 1830–1850-х рр.;

- характерних рис популяризації О. О. Потебнею окремих аспектів філософії мови (Вільгельм фон Гумбольдт, Х. Г. Штейнталь) та логіки (Р. Г. Лотце) у загально-філософському контексті під час його викладання у Харківському університеті у 1860-х рр.;

- окремих впливів західноєвропейської філософської традиції, зокрема, німецької класичної філософії (Канта, Фіхте, Шеллінга, Гегеля), на університетську філософію у Харкові та Україні у 19-му та на початку 20-го ст.;

- цілісної картини філософської думки в Україні в указаний період, зокрема, завдяки критичному аналізу філософських поглядів представників Філософського та Історико-філологічного факультетів Харківського університету цього часу;

- розвитку окремих тенденцій університетської філософії, зокрема співвідношення національного та європейського, в різні періоди 19-го та початку 20-го ст. в Росії та Україні.

Отримали подальший розвиток:

- розуміння особливостей викладацької діяльності першого харківського університетського філософа І. Є. Шада в 1804–1816 рр., зокрема в його харківських курсах логіки, моральної філософії та природного права;

- інтерпретація характерних рис впливів І. Є. Шада на філософські позиції його учнів, які пізніше викладали філософські дисципліни у Харкові (А. І. Дудрович), Воронежі (І. Я. Зацепін) та в свою чергу виказували впливи на вітчизняних та російських філософів (М. Г. Павлова, М. Д. Курляндцева, В. М. Карпова);

- дослідження філософії мови у працях представників Філософського факультету Харківського університету, зокрема, на прикладі латинської праці (1833) доктора філософії та професора-орієнталіста Б. А. Дорна.

Практичне значення одержаних результатів. Теоретичні положення та висновки дисертаційної роботи можуть бути використані як методологічна основа дослідження історико-філософського процесу в Україні в 19-му та на початку 20-го століть. Матеріали дисертації можна використати у подальших прикладних розробках з історії Харківської університетської філософії. Також вони можуть знайти практичне застосування у курсах лекцій з філософії в Україні, інших нормативних курсах і спецкурсах з історії філософії, етики, естетики, логіки, соціальної філософії та філософії права. Матеріали цього дисертаційного дослідження вже використовувалися автором в курсах лекцій з історії філософської

думки в Україні, а також в запрошених лекціях закордоном з метою популяризації окремих маловідомих аспектів розвитку Харківської університетської філософії.

Особистий внесок здобувача. Дисертаційна робота виконана самостійно. Монографія і статті, в яких викладені основні результати дослідження, написані самостійно. Деякі німецькомовні матеріали кандидатської дисертації «Кант та німецький ідеалізм в Україні в першій третині 19-го століття. Основна фігура Йоганн Баптист Шад (1758–1834)» автора у переробленому і модифікованому вигляді та у перекладі з німецької мови використані *лише в оглядовій частині* цієї дисертації.

Апробація результатів дисертації. Основні положення й результати дисертаційного дослідження обговорювалися на теоретичному семінарі кафедри теоретичної і практичної філософії філософського факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна та доповідалися автором на звітних наукових конференціях викладачів Харківського економіко-правового університету (2003–2014), Харківських міжнародних Сковородинівських читаннях (2003–2014), всеукраїнських і міжнародних наукових конференціях та конгресах, зокрема у наступних доповідях автора німецькою, українською та російською мовами: «Доктор філософії Й. А. Б. Дорн (1805–1881) як професор-орієнталіст у Харкові та Санкт-Петербурзі» (10 жовтня 2003 р., запрошена доповідь на засіданні «Історичного товариства» м. Кобург, ФРН), «Перші фіхтеанці про труднощі розуміння науковчення» (18 жовтня 2003 р., 5-й Міжнародний Фіхте-конгрес, м. Мюнхен, ФРН), «Християн Вольф та філософія в Україні» (8 квітня 2004 р., 1-й Міжнародний конгрес по філософії Хр. Вольфа, м. Галле, ФРН), «Кантіанство в естетичній концепції (1818) А. П. Гевлича» (24 вересня 2004 р., XI Харківські міжнародні Сковородинівські читання, с. Сковородинівка), «Християн Томазій у правовій думці Росії та України» (21 січня 2005 р., Міжнародна конференція «Християн Томазій (1655–1728) як новатор правової культури та підготовки юристів в Новий час», м. Галле, ФРН), «Людвіг Генріх Якоб (1759–1827) про пошану та гідність» (30 вересня 2005 р., XIII Харківські міжнародні Сковородинівські читання, с. Сковородинівка), «Поняття «свободи» та «справедливості» в українській філософській, політичній та юридичній літературі» (27 січня 2006 р., Міжнародна конференція «Поняття норм та цінностей у взаєморозумінні між Східною та Західною Європою», м. Йєна, ФРН), «Розум та віра під час «спору про атеїзм» (1799) (8 червня 2006 р., Міжнародна конференція «Співвідношення віри та розуму в класичній німецькій філософії», м. Санкт-Петербург, Росія)», «Володимир Каринський та українсько-російське нео-лейбніціанство» (26 липня 2006 р., VIII Міжнародний Ляйбніц-конгрес «Єдність у багатоманітті», м. Ганновер, ФРН), «Патріот чи націоналіст? Сприйняття «Промов до німецької нації» Й. Г. Фіхте в Росії та Україні» (4 жовтня 2006 р., 6-й Міжнародний Фіхте-конгрес, м. Галле, ФРН), «Основні риси «Харківського поліцейського законодавства» (1809) Л. Г. Якоба» (6 лютого 2007 р., запрошена доповідь у Інституті історії європейського права ім.. Макса Планка, м. Франкфурт на Майні, ФРН), «Й. Г. Фіхте у російській та українській релігійній філософії» (1 березня 2007 р., Міжнародна конференція «Один чи інший. Бог в німецькій класичній філософії та сучасній думці», м. Берлін, ФРН), «Й. Г. Фіхте в Росії та Україні» (28 листопада 2007 р., Міжнародна

конференція стипендіатів Фонд ім. Олександра фон Гумбольдта, м. Гіссен, ФРН), «Вчення Ляйбніця у філософії Росії та України в 1900-ті рр.» (4 квітня 2008 р., Міжнародна конференція «Рецепція вчення Ляйбніця в науці та філософії 19-20 ст.», м. Нансі, Франція), «Й. Г. Фіхте та національна ідентичність в українській політичній думці» (18 травня 2008 р., Міжнародна конференція «Як виникає ідентичність? Індивідуум, нація та Європа в політичній думці Й. Г. Фіхте», м. Рамменау, ФРН), «Філософія та гуманітарні науки» (29 травня 2009 р., Міжнародний Гумбольдт-коллег, м. Одеса), «Поняття «енергія» у філософії та психології» (4 червня 2010 р., Міжнародний Гумбольдт-коллег, м. Мінськ, Білорусь), «Філософська думка у Східній Європі. Іван Мірчук та Україна» (9 травня 2011 р., запрошена доповідь на Міжнародній конференції «Іван Мірчук (1891–1961). Наука між Німеччиною та Україною, м. Мюнхен, ФРН»), «Ісидор Савич Продан (1854–1919/20) про Г. С. Сковороду як філософа» (21 травня 2011 р., VI Міжнародна наукова конференція «Григорій Сковорода та проблеми соціального буття», с. Сковородинівка), «Нова еволюційна монадологія І. С. Продана» (30 вересня 2011 р., IX Міжнародний Ляйбніц-конгрес «Природа та суб'єкт», м. Ганновер, ФРН), «Г. С. Сковорода у харківській університетській філософії XIX та початку XX ст.» (27 вересня 2012 р., XX Харківські міжнародні Сковородинівські читання, с. Сковородинівка), «Хімія та німецька класична філософія» (18 травня 2013 р., Міжнародний Гумбольдт-коллег «Хімія та життя», м. Полтава), «Філософські концепції здоров'я: «Здоров'я – це ще не все, але без здоров'я все – ніщо»» (20 вересня 2014 р., міжнародний Гумбольдт-коллег «Наука та технологія як основа модернізації майбутнього стійкого розвитку», м. Мінськ, Білорусь), «Кант verus Сковорода. «Харківська філософська школа І. Є. Шада»» (26 вересня 2014 р., XXII Харківські міжнародні Сковородинівські читання «Сучасність філософії І. Канта: pro et contra», с. Сковородинівка), «Посередницька роль українських вчених у галлє-російських відносинах» (14 листопада 2014 р., Міжнародна конференція «Європа відкриває Сибір», м. Галле, ФРН).

Публікації. Основні результати дисертації висвітлено в монографії, 20 статтях в українських наукових фахових виданнях з філософії, 10 статтях у зарубіжних наукових періодичних виданнях за напрямком, за яким підготовлено дисертацією. Ще 10 статей (тези доповідей, матеріали конференцій) додатково відображають наукові результати дисертації.

Структура дисертації. Обрана тема, поставлена мета та завдання роботи зумовили структуру дисертації, яка складається зі вступу, шести розділів з висновками, висновків, списку використаних джерел (648 найменувань, з них 154 – іноземною мовою). Загальний обсяг роботи – 483 сторінки, із них основного тексту – 409 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** дисертаційного дослідження обґрунтовано актуальність теми, розкрито мету, завдання, об'єкт і предмет дослідження, методологічну основу, наукову новизну, практичну значущість і апробацію отриманих результатів.

Наприкінці вступу дається інформація про публікації та структуру дисертації. Актуальність роботи полягає передовсім у тому, що дане комплексне дослідження розвитку філософії у Харківському університеті в 1804–1920 рр. дозволяє ліквідувати багато прогалин в історії університетської та академічної філософії 19-го та початку 20-го століть, а також – філософії в Україні та Росії взагалі, й надає можливість глибше зрозуміти процес формування української філософії та загальнокультурних тенденцій в Україні указаного часу.

Розділ 1. «Історіографія та методологія дослідження» складається з двох підрозділів. В цих підрозділах проаналізовано джерела та дослідницьку літературу, що стосується теми дисертації, розглянуто головні проблеми щодо інтерпретації академічної та університетської філософії і підходи до їх розв'язання, обґрунтовано методологічні принципи і методи дисертаційного дослідження.

Підрозділ 1.1. «Джерела та історіографія дослідження» присвячений критичному аналізу *трьох* основних груп джерел та дослідницької літератури щодо теми цієї дисертації, а також щодо академічної й університетської філософії в Україні та Росії у 19-му та на початку 20-го ст. В рамках *першої* групи вказано на джерельну базу дисертації, до якої автор включив латинські, німецькі, російські, а також деякі перекладені українською мовою праці харківських університетських філософів періоду з 1804 р. по 1920 р. Конкретно мова йде про твори наступних персоналій: І. Є. Шада, Й. М. Ланга, Л. Г. Якоба, А. І. Дудровича, І. Я. Золотарьова, З. І. Савицького, Ф. Ф. Чанова, Й. І. Гренберга, П. І. Лебедєва, В. І. Добротворського, Ф. О. Зеленогорського, П. Е. Лейкфельда. І. С. Продана, В. М. Каринського. Праці та викладання однієї частини названих персоналій (А. І. Дудрович, І. Я. Золотарьов, З. І. Савицький, Ф. Ф. Чанов, Й. І. Гренберг, М. М. Протопопов) в даній дисертації були вперше проаналізовано детально. Праці інших харківських викладачів та професорів (Ф. О. Зеленогорський, П. Е. Лейкфельд, І. С. Продан, В. М. Каринський) були проаналізовано вибірково з метою демонстрації особливостей їх філософських позицій; кожен з цих філософів завдяки оригінальності та із-за недослідженості творчості заслуговує окремого монографічного дослідження.

До джерел першої групи належать також праці групи викладачів та професорів Етико-політичного відділення, Філософського та Історико-філологічного факультетів Харківського університету в період 1804–1920 рр. Деякі з цих професорів викладали філософські дисципліни (І. Я. Кронеберг, Е. К. Маурер, В. О. Якимов), інші – оприлюднили філософські праці, або торкалися філософських аспектів у своїх публікаціях (А. О. Валицький, С. С. Лук'янович, А. Л. Метлинський, І. І. Срезневський, О. О. Потебня). Серед джерел цієї групи автор проаналізував деякі праці студентів та слухачів харківських професорів філософії, зокрема, це були праці двох учнів професора Ф. О. Зеленогорського – майбутнього одеського та казанського професора О. М. Деревицького, майбутнього політичного діяча О. Богданова (О. О. Малиновського), праці учня І. С. Продана – майбутнього Ярославського та Коломенського митрополита К. О. Смірнова тощо. Завдяки аналізу цих першоджерел стало можливим відтворити та реконструювати ті напрями розвитку Харківської університетської філософії, які були малодоступними, або не приймалися до уваги попередніми дослідниками.

Друга група матеріалів стосується дослідницької літератури з розвитку університетської науки та університетської філософії в Україні й Росії вказаного періоду (1804–1920). Спочатку тут вказано на загальну літературу з історії науки у Харківському університеті (М. І. Сухомлинов, М. О. Лавровський, Д. І. Багалій), а також в інших університетах України та Росії, зокрема в Києві, Санкт-Петербурзі, Казані (М. Ф. Владимирський-Буданов, В. В. Григор'єв, М. П. Загоскін). Серед історико-філософських досліджень з академічної, духовно-академічної та університетської філософії виокремлено праці В. Ф. Асмуса, С. О. Голікова, В. С. Горського, З. А. Каменського, Н. Г. Мозгової, М. Л. Ткачук, А. Г. Тихолаза, А. Т. Павлова, В. Ф. Пустарнакова, Н. В. Радіонової та інших.

Третя група дослідницької літератури безпосередньо присвячена розвитку та персоналіям Харківської університетської філософії. Спочатку автор вказав на основні праці щодо загального розвитку філософії у Харківському університеті з 1804 р. по 1920 р., а потім – щодо конкретних персоналій. Тут розглянуто відповідні аспекти праць російських (Ф. О. Зеленогорський, О. І. Введенський, Є. О. Бобров, Е. Л. Радлов, Г. Г. Шпет, М. М. Єршов), закордонних (Д. І. Чижевський), радянських (Д. Ф. Острянин, І. М. Кравець, А. М. Почапський, А. А. Пашкова, М. С. Денисенко, Г. В. Тевзадзе, П. П. Гайденко,) та сучасних українських та російських дослідників (О. О. Мамалуй, І. В. Огородник, Н. О. Куценко, О. М. Круглов, І. В. Карпенко, С. О. Голіков, І. П. Печеранський, М. П. Плахтій, І. О. Шудрик, О. М. Юркевич).

Підрозділ 1.2. «Методологія дослідження» присвячений обґрунтуванню принципів і методів, які використовуються в дисертації. Також автор тут критично розглянув загальні питання щодо ключових термінів, які використовуються у дисертації – «університетська філософія», «німецька класична філософія», «німецький ідеалізм» тощо. Спочатку увага акцентована на історичному розвитку університетської філософії у таких українських центрах, як Львів (університет засновано в 1784 р.), Харків (1804), Київ (1834), Одеса (1865), Чернівці (1875). Посилаючись на праці вітчизняних дослідників (М. Л. Ткачук, В. С. Горський) автор в рамках «академічної філософії» в Україні та Росії у 18-му та 19-му століттях вирізняє «університетську філософію» та «духовно-академічну філософію». Крім цього, приймаючи до уваги існування інших навчальних закладів, де розвивалася філософія, автор пропонує розглядати можливість третьої компоненти «академічної філософії» – «філософія в колегіумах, ліцеях та інститутах».

З метою цілісної історико-філософської реконструкції розвитку Харківської університетської філософії у 1804–1920 рр. далі обґрунтовуються основні методи дослідження: 1) герменевтичний метод, 2) історико-компаративний та порівняльний методи, 3) структурний метод, 4) група текстологічних методів, до яких входять риторичний аналіз, семантичний аналіз, прагматичний аналіз. Герменевтичний та текстологічні методи необхідні для цілісного аналізу творів представників філософської кафедри та Філософського факультету Харківського університету. Історико-компаративний та порівняльний методи використані в ході критичного аналізу особливостей філософських позицій окремих представників Харківської університетської філософії в контексті сприйняття ними та критики творчості класиків філософії (Гоббс, Кант, Фіхте, Шеллінг, Гегель), а також у відношенні критики та апеляцій харківських авторів до менш відомих тогочасних філософів. З

цією метою автор дисертації при критичному порівнянні відповідних позицій вперше переклав окремі думки та цитати з робіт таких німецьких та австрійських філософів, як Г. Й. Гіллєбранд, Ф. Фікер, М. В. Дробиш.

Далі наголошено, що важливою функцією діяльності філософської кафедри Харківського університету було *викладання* філософських дисциплін. При цьому автор вказує, що з історії університетської філософії відомі два методологічні підходи викладачів та професорів до змісту викладання. В рамках першого підходу професори включали результати своїх публікацій в зміст своїх філософських лекцій, а в рамках другого підходу професори філософії використовували праці інших авторів. Тому дисертант підкреслює, що деякі харківські професори філософії викладали свої курси за своїми працями (І. Є. Шад, Ф. Ф. Чанов), інші – лише частково використовували свої праці під час викладання, зокрема, професор Ф. О. Зеленогорський посилався на свої публікації з античної філософії (циніки, Сократ, Платон, Аристотель), але майже не торкався у викладанні своїх монографій з логіки та психології. Професор П. Е. Лейкфельд у своїх лекційних курсах на початку 20-го сторіччя використовував результати досліджень «Кабінету експериментальної психології» при кафедрі філософії, але майже не торкався в лекціях проблем своїх логічних публікацій. Ще одна група харківських професорів викладала філософські дисципліни виключно за підручниками та працями інших авторів, наприклад, М. М. Протопопов читав історію філософії, логіку та психологію за німецькими працями (Ріттер, Бенеке, Теннеманн, Бахман та ін.). В період переслідування філософії з 1850 р. в Російській імперії харківські професори-богослови П. І. Лебедєв та В. І. Добротворський викладали логіку та психологію за «затвердженими вищим начальством» підручниками. У цьому сенсі автор наголошує, що цілісну картину особливостей викладання філософських дисциплін можна отримати завдяки порівняльному методу.

Структурний метод, на думку дисертанта, дозволяє провести повний аналіз філософських, політичних і педагогічних ідей та викладання Харківських університетських філософів. При цьому слід вказати на традицію університетської філософії у Харкові з початку заснування філософської кафедри у 1804 р. й до кінця проаналізованого періоду в 1920 р.: *єдність теоретичної та практичної філософії* у викладанні та наукових позиціях її представників (від І. Є. Шада, А. І. Дудровича, Ф. Ф. Чанова та М. М. Протопопова до Ф. О. Зеленогорського, П. Е. Лейкфельда, І. С. Продана, В. М. Каринського). На завершення цього розділу автор вказує на висновки та наголошує ключову роль філософії у розвитку Харківського університету та університетської науки в 1804–1920 рр., що буде наглядно продемонстровано у наступних розділах даної праці.

Розділ 2. «Кафедра теоретичної та практичної філософії Харківського університету в 1804–1816 рр.» складається з чотирьох підрозділів. В ході критичного аналізу тут вказано на особливості заснування кафедри теоретичної та практичної філософії у складі Етико-політичного відділення Харківського університету згідно з університетським статутом 1804 р., також на харківські праці перших представників цієї кафедри та їх впливи, зроблено висновки до розділу.

Підрозділ 2.1. «Викладацька діяльність І. Є. Шада (1758–1834) у Харківському університеті» присвячений особливостям заснування кафедри теоретичної та

практичної філософії в рамках Етико-політичного відділення Харківського університету в 1804 р. Тут спочатку коротко розглянуте питання запрошення професора Єнського університету Й. Б. Шада в якості професора на харківську філософську кафедру, та в цьому контексті вказано на помилки попередніх дослідників, зокрема Д. І. Багалія, Д. І. Чижевського, у викладенні цього питання. Далі акцентовано увагу на перших філософських курсах професора І. Є. Шада у Харківському університеті з 1804 р. по 1816 р. При цьому вперше проаналізовано плани викладання дисциплін за латинськими (Conspectus praelectionum in Caesarea Universitate Charcoviensi», «Lectiones publicae in Caesarea Literarum Universitate Charcoviensi») та російськими («Обозрение публичных чтений в Императорском Харьковском университете», «Обозрение публичных преподаваний, имеющих быть в Императорском Харьковском университете») програмами цього часу у Харківському університеті. Однією із особливих рис викладання І. Є. Шада та його асистентів було поєднання дисциплін теоретичної (метафізика, логіка, риторика, історія філософії) та практичної філософії (природне право, моральна філософія, психологія, педагогіка). Саме ця риса – *єдність теоретичної та практичної філософії* у викладанні та публікаціях – стане характерною для подальшого розвитку Харківської університетської філософії у 19-му та на початку 20-го ст. У змістовному відношенні своїх курсів професор І. Є. Шад акцентував увагу на тематиці німецької класичної філософії та німецького ідеалізму як складової частини першої. Мова йшла про критичну філософію Канта, науковчення Фіхте, філософію тотожності та натурфілософію Шеллінга та систему трансцендентального ідеалізму самого професора І. Є. Шада.

Підрозділ 2.2. «Філософська система І. Є. Шада у Харкові» складається з трьох параграфів: 2.2.1. Головні риси філософської позиції І. Є. Шада, 2.2.2. Особливості логіки І. Є. Шада у Харкові, 2.2.3. Моральна філософія та природне право І. Є. Шада.

У першому параграфі дисертант акцентує увагу на загально-філософських аспектах праць професора І. Є. Шада у Харкові, зокрема на його промовах «Про верховну мету людини» (De fine hominis ultimo, 1807) та «Про роль (силу) філософії для інших наук» (De vi philosophiae in reliquas scientias, 1807). В наступному параграфі розглянуто особливості його харківського підручника чистої та прикладної логіки (Logica pura et applicata, 1812), в якому, з одного боку він продовжив традицію свого Єнського логічного проекту, а, з іншого боку, поєднав з ним різні елементи логічних вчень Ляйбніца, Канта та інших авторів Нового часу. Однією із особливостей харківської логіки Шада було те, що в рамках категорій він виділяв лише три групи (якості, кількості, відношення), оскільки вважав, що четверта категорія (модальності) у кантівському розумінні є різновидом категорії відношення. В даному контексті далі дисертант вказує на структуру філософської системи І. Є. Шада у Харкові: 1) теоретична філософія, 2) практична філософія, 3) історія філософії. Важливими складовими практичної філософії були моральна філософія та природне право, яким присвячено третій параграф цього підрозділу. Вказані питання Шад проаналізував у своєму підручнику природного права (Institutiones juris naturae, 1814), який складався з чистого природного права (Jus naturae purum) та прикладного природного права (Jus naturae applicatum). В останній

частині цієї праці автор розглянув такі питання: про поняття природних прикладних прав, сімейне право, цивільне право, народне (міжнародне) право. Тут найважливішою вимогою І. Є. Шада була рівність всіх громадян перед законом.

Підрозділ 2. 3. «Й. М. Ланг, І. С. Ризький, Л. А. Умлауф, Л. Г. Якоб: викладання та популяризація філософських дисциплін» присвячений особливостям викладання та публікацій вказаних чотирьох професорів у філософському контексті. Перший асистент кафедри теоретичної та практичної філософії Харківського університету Й. М. Ланг з 1804 р. читав курси з логіки, емпіричної психології, моральної філософії та природного права. У своєму викладанні він не слідував професору І. Є. Шаду, а більше орієнтувався на твори Канта та його послідовників, зокрема на підручник метафізики кантіанця Ф. В. Д. Снеля. Професор І. С Ризький у своєму викладанні торкався загально-філософських питань, зокрема риторики та естетики, й посилався при цьому на традицію Християна Вольфа та його німецьких прихильників і учнів (Ф. Х. Баумайстер, Й Г. Гейнекцій, С. Х. Гольман). Професор Л. А. Умлауф у своїх курсах з естетики використовував досягнення німецького Просвітництва 18-го ст. та критично ставився до німецького ідеалізму, зокрема у своїй латинській промові «De arrogantia in literis» (1806). Бувший професор філософії університету Галле Л. Г Якоб з 1807 р. популяризував критичну філософію Канта, зокрема аспекти естетики, які мали вплив на позиції та твори випускників Харківського університету. Серед них були Василь Маслович та Густав Гесс де Кальве, які своїми публікаціями щодо життя та творчості Г. С. Сковороди з 1816 р. ініціювали харківську та українську «Сковородіану».

Підрозділ 2.4. «Філософські дискусії у Харківському університеті в 1804–1816 рр.» акцентує увагу на філософських аспектах діяльності українських, російських та іноземних професорів та викладачів у філософському аспекті. При цьому дисертант вказує на те, що в рамках Харківської університетської філософії в 1804–1816 рр. домінував *полілог* різних напрямків та філософських шкіл, серед яких найважливішими були: кантіанство (Ланг, Якоб, Стойкович), німецька естетико-просвітницька традиція (Умлауф, Роммель), фіхтеанство та шеллінгіанство (Шад, Райниш), шеллінгіанство та натурфілософія (Коритарі, Калькау), французька філософсько-просвітницька традиція (Дегуров), математично-матеріалістичні тенденції (Осиповський), філософсько-правові аспекти (Тимковський, Ланг, Шад).

Розділ 3. «Кафедра теоретичної та практичної філософії Харківського університету у 1817–1834 рр.» складається з чотирьох підрозділів, які присвячені особливостям еволюції вказаної філософської інституції в загальнонауковому контексті та її ролі в розвитку університетської науки у Харкові в 1817–1834 рр.

Підрозділ 3.1. «Професор А. І. Дудрович (1782–1830): викладання та філософська позиція» присвячений діяльності другого професора кафедри теоретичної та практичної філософії Харківського університету й складається з двох параграфів: 3.1.1. Основні риси викладання А. І. Дудровича, 3.1.2. Філософська позиція А. І. Дудровича. Тут вперше представлені періодизація викладання і філософська позиція цього філософа. Спочатку указані етапи його викладацької діяльності, основну увагу сконцентровано на його «Харківському періоді» (1812–1830). Далі розглянуто головні риси філософії А. І. Дудровича в контексті його відношення до німецького ідеалізму та критики Канта. З настанням реакції та гонінь

проти німецької філософії у Російській імперії у 1817 р. у викладанні філософських дисциплін А. І. Дудровича у Харківському університеті домінують елементи вольфіанської філософії, зокрема він читає курси за підручниками австрійських вольфіанців, наприклад, за латинською працею «Institutiones philosophiae moralis» (Відень 1815) Ф. С. Карпе та за підручником природного права «De lege naturali» (Відень 1781) К. А. де Мартіні. До вказаного часу (1817) у філософській позиції А. І. Дудровича домінують риси німецької класичної філософії, зокрема, його вчителя І. Є. Шада. У цьому сенсі важливими працями Дудровича були: «Dissertatio inauguralis de Philosophiae genuino conceptu, nec non necessitate ejus absoluta» (1814) та «De studii academici natura» (1815). У подальший час А. І. Дудрович займався питаннями «тваринного магнетизму», в рамках якого натурфілософські ідеї Шеллінга поєднувалися з відкриттями медика Ф. А. Месмера. Головною рисою у публікаціях та викладанні другого харківського університетського філософа було поєднання теоретичної та практичної філософії.

Підрозділ 3.2. «Загальнофілософські впливи А. І. Дудровича» акцентує увагу на впливах другого професора кафедри теоретичної та практичної філософії Харківського університету на його учнів. Зокрема, дисертант демонструє ці впливи А. І. Дудровича на особливостях позицій деяких студентів, серед яких вкажемо на двох наступних – майбутнього ад'юнкта Івана Золотарьова, який по закінченні Харківського університету викладав логіку та психологію в 1820-х рр., та «магістра теоретичної та практичної філософії» Захарія Савицького, який захистив свою дисертацію з моральної філософії в 1825 р. на Етико-політичному відділенні Харківського університету. У своєму викладанні філософських дисциплін І. Я. Золотарьов посилався на підручники та матеріали А. І. Дудровича та попередніх харківських професорів (Шада, Якоба, Ризького). Інший учень професора А. І. Дудровича, З. І. Савицький захистив магістерську працю «Викладення найголовніших систем моральних давніх та новітніх філософів» (1825), де він проаналізував відповідні погляди від Платона та Аристотеля до Канта, Фіхте та Шеллінга.

Підрозділ 3.3. «Викладання та філософський курс професора Ф. Ф. Чанова (1783–1862) в Харкові у 1831–1834 рр.» складається з двох параграфів: 3.3.1. Основні риси філософського курсу Ф. Ф. Чанова, та 3.3.2. Особливості моральної філософії Ф. Ф. Чанова. Тут вперше представлена періодизація викладання і філософська позиція професора кафедри філософії Харківського університету Ф. Ф. Чанова (1783–1862). Спочатку указані етапи його викладацької діяльності, основну увагу сконцентровано на «Харківському періоді» (1831–1834). Далі розглянуто головні риси філософії Ф. Ф. Чанова в контексті його відношення до німецької класичної філософії й особливо до Гегеля. Важливою заслугою третього професора кафедри теоретичної та практичної філософії Харківського університету Ф. Ф. Чанова було те, що в 1831 р. він оприлюднив свій огляд курсу філософії російською мовою. Ця праця включала комплекс дисциплін, зокрема – підготовчі науки (антропологія, філософія природи), теоретичну філософію (логіка, психологія, метафізика), практичну філософію (моральна філософія, естетика, природне право) та історію філософії. Серед головних джерел цього огляду курсу були різні німецькі праці, зокрема логіка, антропологія, психологія та метафізика німецького

професора-гегельянця Генріха Йозефа Гіллєбранда (Heinrich Joseph Hillebrand, 1788–1871). Своє розуміння аспектів моральної філософії Ф. Ф. Чанов представив у промові «Про основні форми, які зображують явища морального життя» (1832). Таким чином, третій професор кафедри теоретичної та практичної філософії Харківського університету продовжував важливу традицію – *єдність* теоретичної та практичної філософії у викладанні та публікаціях.

Підрозділ 3.4. «Викладання та позиція ад'юнкта Й. І. Гренберга (1802–186?) в Харкові на початку 1830-х рр.» складається з двох параграфів: 3.4.1. Антропологічний та логічний курси Й. І. Гренберга, та 3.4.2. Практична філософія Й. І. Гренберга. Тут дисертант зосередив увагу спочатку на особливостях курсів антропології та логіки цього представника Харківської університетської філософії, зокрема на впливах праць німецького професора-гегельянця Г. Й. Гіллєбранда на його викладання. Також акцентується увага на важливих спробах Чанова та Гренберга зробили важливі спроби перекладу іноземної, зокрема німецької філософської термінології російською мовою, наприклад, переклад німецького терміну «Dasein / Daseyn» як «здешнее бытие» та «здешнее наше бытие». Далі вказано на особливості практичної філософії ад'юнкта Й. І. Гренберга, який представив свої відповідні погляди у роботі «Роздум про відношення, в якому перебуває загальне право до позитивного права, до філософії позитивного права, до політики та етики» (1833). Цей представник кафедри теоретичної та практичної філософії також продовжував важливу традицію поєднання вказаних філософських дисциплін у викладанні та у своїх працях.

Розділ 4. «Кафедра філософії в рамках Філософського (1835–1850) та Історико-філологічного факультетів (1850–1873)» складається з чотирьох підрозділів, в яких критично проаналізовані особливості розвитку вказаної філософської інституції у загальнонауковому контексті та її ролі в розвитку університетської науки у Харкові.

Підрозділ 4.1. «Характеристика університетської філософії в Харкові» відкриває цей розділ, в якому демонструються особливості розвитку філософії в університетах Російської імперії вказаного періоду. Згідно з новим статутом для університетів від 1835 р. у Харківському університеті вперше було відкрито Філософський факультет, а кафедру теоретичної та практичної філософії названо «кафедра філософії». Формальною особливістю розвитку університетської філософії цього періоду було те, що за часів нового міністра народної освіти М. Ширінського-Шихматова з 1850-го р. викладання філософських дисциплін в університетах було обмежено логікою та (емпіричною) психологією, яку викладали духовні особи.

У *підрозділі 4.2. «Професор М. М. Протопопов (1794–1857) та викладання філософських дисциплін в 1835–1850-х рр.»* представлено два параграфи: 4.2.1. Особливості викладання М. М. Протопопова, та 4.2.2. Філософська позиція М. М. Протопопова. Тут спочатку вперше розглянуті філософська позиція та творчий шлях четвертого професора кафедри філософії Харківського університету М. М. Протопопова (1794–1857). Далі представлена періодизація його творчості та особливості викладання філософських дисциплін у Харкові. Потім вказано на конкретні впливи західноєвропейської філософії на публікації та викладання професора М. М. Протопопова в 1830-1840 рр. у Харківському університеті. Названі

впливи полягали, з одного боку, у засвоєнні ним творів представників античної філософії (Платон), з іншого боку, у його критичному відношенні до німецької класичної філософії (Кант) та інших німецьких авторів (Бахман, Бенеке, Теннеман), французької традиції (В. Кузен, Ф. Райффенберг). Особливо слід вказати на те, що у «Промові про те: Яке, власне, місце належить філософії в системі рухів людства, котрі визначають повну сферу його розумового розвитку» (1841) М. М. Протопопов полемізував проти абсолютного ідеалізму Гегеля та позиції його французького прибічника Віктора Кузена. Таким чином, Харківська університетська філософія в 1841 р. вперше виступила з критикою окремих аспектів філософії Гегеля. Нарешті слід наголосити, що для викладання професора М. М. Протопопова характерним було поєднання комплексу дисциплін теоретичної та практичної філософії, що продовжувало важливу традицію Харківської університетської філософії.

Підрозділ 4.3. «Викладання філософських дисциплін у Харкові у 1850–1873-х рр.» включає в себе два наступні параграфи: 4.3.1. Професор П. І. Лебедєв (1805–1865) та викладання логіки і психології в 1850–1858 рр., та 4.3.2. Професор В. І. Добротворський (1822–1894) та курси психології і логіки в 1858–1862-ті рр. Тут вперше розглянуто викладання філософії у Харківському університеті у 1850–1862 рр. При цьому увагу сконцентровано на особливостях викладання та філософських позицій професорів богослов'я та філософії В. І. Добротворського й П. І. Лебедєва. Далі вказано на спроби Харківського університету запросити на вакантну кафедру філософії у 1867 р. та 1868 р. відомих київських випускників – професорів М. Троїцького та С. Гогоцького.

У *Підрозділі 4.4. «Загальнофілософські впливи у Харківському університеті в 1835–1873-х рр.»* автор звернув основну увагу на присутність філософської тематики у викладанні та публікаціях професорів Філософського факультету. Серед них важливе місце займали твори викладачів латинської та грецької літератур (І. Я. Кронеберг, Е. К. Маурер, О. О. Валіцький, С. С. Лук'янович), які аналізували різні аспекти античної філософії, зокрема Платона та Аристотеля. Важливий внесок у підтримання статусу філософських дисциплін внесли публікації та викладання І. І. Срезневського на Філософському факультеті Харківського університету в 1830–1840-х рр., в яких були присутні впливи східної філософії (зокрема, персидської релігійно-філософської традиції), а також різні ідеї кантіанства та гегельянства, зокрема, впливи таких дослідників творчості Канта та Гегеля, як професори Ф. В. Шуберт та Й. К. Ф. Розенкранц, у яких у Кьонігсберзькому університеті стажувався І. І. Срезневський. Також О. О. Потебня аналізував окремі аспекти філософії мови (Вільгельм фон Гумбольдт, Х. Г. Штейнталь) та логіки (Р. Г. Лотце) у загальнофілософському контексті під час його викладання у Харківському університеті у 1860-х рр.

Розділ 5. «Кафедра філософії Харківського університету в 1874–1908-х рр.» складається із двох підрозділів та висновків, у яких критично проаналізовано розвиток кафедри філософії, викладання філософських дисциплін та університетської філософії у Харкові у вказаний період часу.

Підрозділ 5.1. «Професор Ф. О. Зеленогорський (1839–1908) та викладання філософії в 1874–1908-х рр.» включає в себе два наступні параграфи: 5.1.1. Кафедра філософії та творчий шлях Ф. О. Зеленогорського, 5.1.2. Філософська позиція Ф. О.

Зеленогорського. Тут спочатку вказано на загальні риси розвитку кафедри філософії Харківського університету вказаного періоду, яка входила в склад Історико-філологічного факультету, та діяльність якої регулювалася двома університетськими статутами (1863 р. та 1884 р.). Далі мова йде про основні етапи творчого шляху Ф. О. Зеленогорського, який з 1874 р. став приват-доцентом цієї кафедри, зокрема: його навчання у Казанській духовній академії (1862–1864) та на Історико-філологічному факультеті Казанського університету (1864–1868). В цей час на формування його філософської позиції виказали впливи праці філософів-слов'янофілів (О. С. Хомяков, І. В. Кірєєвський) та представників матеріалістичних напрямків, зокрема відома праця «Сила та матерія» (1855) Людвіга Бюхнера. В 1868–1870 рр. Ф. О. Зеленогорський був стипендіатом при Казанському університеті та слухав лекції професора М. М. Троїцького, випускника Київської духовної академії. Під впливом останнього Зеленогорський спочатку стажувався у санкт-петербурзьких професорів Ф. Ф. Сідонського та М. І. Владиславлева, а також оприлюднив магістерську дисертацію «Вчення Аристотеля «Про душу» у зв'язку з вченням про неї Сократа та Платона» (1871). В 1871–1873 рр. Зеленогорський проходив стажування у Німеччині та Швейцарії, де слухав лекції у таких професорів, як М. В. Дробиш (Ляйпціг), який був автором логічних та психологічних праць, Едуард Целлер (Гейдельберг), котрий був відомим фахівцем з античної філософії, та Фрідріх Альберт Ланге (Цюрих), дослідник і критик історії матеріалізму. В цей час Ф. О. Зеленогорський вивчає філософські твори А. Шопенгауера та Е. фон Гартмана, на німецьку працю якого «Філософія несвідомого» (1869) він оприлюднив критичну рецензію у Казані. В 1872 р. Ф. О. Зеленогорський разом з професором Ф. А. Ланге переїхав до Марбургу, де мав змогу дискутувати з іншим учнем Ланге – фундатором «неокантіанства» Германом Когеном під час підготовки та захисту останнім докторської дисертації (1873). Восени 1873 р. Зеленогорський захищає свою вище названу магістерську працю у Варшавському університеті, після чого вчена рада Харківського університету обирає його приват-доцентом по кафедрі філософії.

Під час «Харківського періоду» (1874–1908) Ф. О. Зеленогорський спочатку викладав історію філософії (зокрема, античну філософію), психологію та логіку, до яких потім приєдналися педагогіка та моральна філософія. Таким чином, він продовжив важливу традицію Харківської університетської філософії – *єдності теоретичної та практичної філософії*. Серед особливостей викладання та вивчення філософських дисциплін цього часу було те, що студенти повинні були читати тексти Платона та Аристотеля в оригіналі, що вимагало високого рівня знань грецької мови. В 1878 р. у Московському університеті Ф. О. Зеленогорський захистив докторську дисертацію «Про математичний, метафізичний, індуктивний та критичний методи дослідження та доказу» (1877), після чого був екстраординарним, з 1882 р. ординарним, а з 1899 р. заслуженим ординарним професором філософії Харківського університету. Праці Ф. О. Зеленогорського можна класифікувати у трьох напрямках: 1) антична філософія, 2) історико-філософські праці з Харківської університетської філософії, 3) логіка, психологія, педагогіка. Деякі з праць за вказаною тематикою він публікував у відомому харківському релігійно-філософському часопису «Віра і Розум», який виходив у 1884–1917 рр. На прикладі критичного аналізу двох невеликих праць Зеленогорського дисертант вказує на

особливості розуміння цим автором окремих аспектів розвитку античної філософії, мова йде про роботи: «Циніки (психологічний, моральний та соціальний етюд)» (1891) та «Аристип Кіренський, засновник гедонізму» (1892). У першій праці автор дослідив маловідому на той час сторінку цинічної школи – погляди її засновника Антисфена, позиція якого сформувалася під впливом Сократа та Горгія. Зокрема, тут Ф. О. Зеленогорський виступив проти деяких висновків та тез свого гейдельберзького вчителя Едуарда Целлера, котрий порівнював погляди циніків з релігійно-містичними вченнями середньовічних ченців. Натомість харківський професор вказує, що явище циніків було соціальним. У другій праці Зеленогорський також аналізував маловідому тему античної філософії та вказував на співвідношення гедонізму та евдемонізму у давньогрецькій філософії. В рамках другої групи праць заслуговують уваги статті Ф. О. Зеленогорського про харківських професорів-філософів (Шад, Дудрович, Чанов, Протопопов) у збірці історії факультету, а також три його статті – «Ив. Г. Шад», «Ив. Г. Шад. Institutiones juris naturae», «Ив. Г. Шад, бывший проф. философии в Харьковском университете», де Ф. О. Зеленогорський вперше у вітчизняній літературі виклав окремі аспекти філософії Й. Б. Шада щодо природного права, натурфілософії та його критику філософії Канта. До цієї групи праць можна зарахувати також дослідження Ф. О. Зеленогорського щодо творчості Г. С. Сковороди. Саме вони слугували поштовхом для подальших досліджень філософських аспектів творів українського класика.

Серед харківських праць третього напрямку Ф. О. Зеленогорського у логічному відношенні важливою була його монографія «Про математичний, метафізичний, індуктивний та критичний методи дослідження та доказу» (1877), де автор критично проаналізував наступні питання: загальні риси виникнення логіки та її співвідношення з іншими науками, геометричний метод, метафізичний метод, логіка Аристотеля, індуктивний метод, Декарт та його школа, Ньютон та Локк, критичний метод, спостереження та досвід. В рамках розгляду «критичного методу» Ф. О. Зеленогорський аналізує відповідні погляди Гоббса, Локка, Юма та вказує на особливі заслуги Томаса Гоббса у його праці «Обчислювання, або логіка» (Computatio sive Logica) щодо визначення синтетичного та аналітичного методів. При цьому Зеленогорський вперше перекладає цитати та уривки з латини та англійської мови Гоббса та інших авторів. Деякі результати щодо такого оригінального розуміння «критичної філософії» Ф. О Зеленогорський використовує у своїй наступній важливій праці – «Нарис розвитку психології від Декарта до теперішнього часу» (1882). Тут він проаналізував відповідні позиції з психології відомих авторів (Декарт, Гоббс, Спіноза, Берклі, Ляйбніц, Локк, Джон Стюарт Мілль), а також менш відомих (Гліссон, Бонне, Джеймс Мілль). При цьому Зеленогорський вперше переклав великі цитати з праць названих та інших мислителів, а у змістовному сенсі протиставляв «дуалізм» Декарта «монізму» Ляйбніця у психології. При цьому харківський професор також наголошував, що «дуалізм» Канта пізніше став поверненням до позиції Декарта. Серед праць Ф. О. Зеленогорського третього напрямку щодо питань педагогіки та викладання філософії важливими були дві роботи: «Самодіяльність як принцип у вихованні» (1900) та «Про викладання філософії в університеті» (1902). В останній праці автор розглянув основні напрямки тогочасних філософських шкіл та розкритикував

матеріалістичні напрямки (Якоб Молешотт, Карл Фогт, Людвіг Фойєрбах), «наївну філософію» Л. М. Толстого та «антисоціальну й антиморальну філософію психічно хворого Ніцше».

Підрозділ 5.2. «Загальнофілософські впливи Ф. О. Зеленогорського» присвячений розгляду трьох основних груп його харківських студентів та слухачів. *Першу групу* склали майбутні професори філософії, історії, мистецтвознавства, психології та педагогіки. Серед них був наступний харківський професор кафедри філософії П. Е. Лейкфельд, майбутній академік В. П. Бузескул, який під впливом лекцій з античної філософії Ф. О. Зеленогорського оприлюднив докторську дисертацію «Афінська політія Аристотеля як джерело для історії державного устрою Афін до кінця V ст.» (1895). Пізніше В. П. Бузескул надрукував спогади щодо особливостей викладання курсів з історії філософії, логіки, психології професором Ф. О. Зеленогорським, які було проаналізовано дисертантом. До цієї групи харківських студентів на початку 20-го ст. належав А. М. Миронов, майбутній професор теорії культури та мистецтв у Казані та Ташкенті, а також майбутній професор класичної філології в Харкові, Одесі та Сімферополі О. М. Деревицький, автор праці «Про початок історико-літературних занять у Давній Греції» (1891), де він аналізував аспекти праці «De Laertii Diogenis fontibus» (1868–1869) Ф. Ніцше. На останню роботу свого учня Ф. О. Зеленогорський написав розлогу рецензію у «Журналі міністерства народної просвіти» (1892). Зокрема, тут професор філософії виказав сумніви щодо положення О. М. Деревицького, згідно з яким першим автором критичного викладення історії філософії був Теофраст (Феофраст), та вказував на Аристотеля, праці якого передували цьому авторові. Серед учнів Ф. О. Зеленогорського цієї групи слід вказати на С. А. Ананьїна, майбутнього професора педагогіки в Києві та Харкові, який під впливом лекцій Зеленогорського з античної філософії оприлюднив працю «Вчення Плотіна про прекрасне» (1903) у релігійно-філософському часопису «Віра і Розум». До представників *другої групи* харківських студентів та слухачів Ф. О. Зеленогорського належали майбутні критики, письменники, зокрема Є. М. Гаршин, який публікував статті на естетичну та історико-філософську тематику. В *третій групі* харківських студентів Ф. О. Зеленогорського дисертант вказує на двох відомих людей – Г. М. Гехтмана та О. Богданова (О.О. Малиновського). Перший під впливом філософських лекцій Ф. О. Зеленогорського заснував історико-філософський гурток у Тифліській гімназії, серед активних членів якого були відомі в майбутньому політики (І. Г. Церетелі, Л. Б. Каменєв) та філософи, психологи, богослови (В. Ф. Ерн, П. А. Флоренський, А. В. Єльчанінов, М. М. Асатіані). На прикладі аналізу окремих глав праці «Григорій Саввич Сковорода. Життя та вчення» (1912) Володимира Ерна дисертант доводить впливи Ф. О. Зеленогорського та харківської традиції «Сковородіани» на мотиви написання та зміст вказаної праці тифліського учня Г. М. Гехтмана, який в свою чергу був учнем харківського професора філософії Ф. О. Зеленогорського. Нарешті, на прикладі розгляду деяких аспектів праць іншого харківського випускника, Олександра Богданова (О. О. Малиновського), який слухав лекції з логіки та історії філософії під час навчання у Харківському університеті (1895–1899) у Ф. О. Зеленогорського, дисертант демонструє наступну лінію впливів Харківської університетської філософії. Завдяки харківській логічній підготовці Олександр

Богданов гідно опонував іншим російським марксистам, зокрема Г. В. Плеханову та В. Ільїну (В. І. Леніну), відому працю якого О. Богданов піддав обґрунтованій та логічній критиці у творі «Падение великого фетишизма. Вера и наука (Современный кризис идеологии). О книге В. Ильина «Материализм и эмпириокритицизм»» (1910).

Розділ 6. «Філософія у Харківському університеті з кінця 19-го ст. до 1920 р.» складається з трьох підрозділів та висновків, у яких автор представив критичний аналіз розвитку кафедри філософії, творчого шляху та основних праць трьох харківських університетських філософів, та їхні впливи на харківських студентів і слухачів у вказаний період часу.

Підрозділ 6.1. «Професор П. Е. Лейкфельд (1859–193?) та викладання історії філософії, логіки і психології» складається з двох параграфів – 6.1.1. Творчий шлях, викладання та філософські впливи П. Е. Лейкфельда, 6.1.2. Особливості філософської та психологічної позиції П. Е. Лейкфельда.

У першому параграфі цього підрозділу представлено критичний огляд основних етапів творчого шляху та викладання П. Е. Лейкфельда, зокрема його заняття філософськими науками під час навчання на Історико-філологічному факультеті в 1878–1883 рр., викладання курсів логіки та античної філософії (Платон, Аристотель) в якості приват-доцента (1886–1893), продовження викладання комплексу дисциплін теоретичної та практичної філософії в якості екстраординарного професора (1893–1899), ординарного професора (1899–1912) та заслуженого ординарного професора філософії (1913–1918) Харківського університету. Окремо вказано на особливості доповідей професора П. Е. Лейкфельда на міжнародних філософських та психологічних конгресах у Женеві, Гейдельберзі та Мюнхені на початку 20-го ст.. Також дисертант проаналізував науковий звіт П. Е. Лейкфельда про його перебування на стажуванні в психологічних інститутах Берліну, Ляйпцігу та Граца влітку 1907 р. Зокрема, тут розглянута його оцінка особливостей вчення «об'єктології» (Gegenstandstheorie) Алексіуса Мейнонга, професора філософії та директора психологічної лабораторії у м. Граці (Австрія). В рамках огляду курсів з експериментальної психології, середньовічної філософії та філософії Нового часу, які П. Е. Лейкфельд читав у Харківському університеті на початку 20-го століття, увагу звернуто на підручники та літературу, яку він вказував для своїх студентів, зокрема, на таких авторів, як В. Джеймс, Г. Гефдінг, В. Вундт, Т. Фоулер, Б. Ердманн, Е. Рабьє та інші. Наприкінці цього параграфу подано огляд викладання історії філософії та психології П. Е. Лейкфельдом у Таврійському університеті (пізніше – Кримському педагогічному інституті) з 1918 р., де його колегами були професори В. І. Вернадський, М. О. Остроумов, О. М. Деревицький. Серед харківських учнів П. Е. Лейкфельда, на яких він виказав загально-філософські впливи, вказано на майбутнього критика та представника поезії «Срібного віку» М. В. Недоброво, майбутнього осетинського філолога Г. О. Дзагурова (Дзагурти), а у гендерному аспекті – на одну з перших слухачок філософських курсів професора П. Е. Лейкфельда у Харківському університеті З. І. Лук'янченко (Лузіну), яка захистила магістерську дисертацію з філософії (1919) у Харківському університеті.

Другий параграф присвячено критичному аналізу особливостей філософської та психологічної позиції П. Е. Лейкфельда. У цьому контексті вказано на три групи

праць харківського філософа: 1) логічні питання, 2) історія філософії, 3) психологія та педагогіка. На початку подається критичний огляд основних рис його магістерської праці «Різні напрямки у логіці та основні завдання цієї науки» (1890), зокрема щодо важливого аналізу автора у трьох наступних главах: «IV. Метафізична логіка», «V. Індуктивна логіка», «VI. Логіка та математика». При вирішенні вказаних проблем Лейкфельд апелює як до класичних авторів (Ляйбніц), так і до логіків 19-го століття (М. Дробіш), й виступає з критикою, зокрема, позиції бельгійського філософа та психолога Ж. Р. Л. Дельбофа стосовно класифікації формальної логіки у епоху Середньовіччя. Далі розглянуто докторський диспут П. Е. Лейкфельда у березні 1897 р. у Харківському університеті, на якому він захищав свою працю «Логічне вчення про індукцію в найголовніші історичні моменти його розробки» (1896). Оскільки Лейкфельд розглянув свою тему у двох розділах (1. Аристотель, 2. Бекон Веруламський та переопрацювання його вчення у Джона Стюарта Мілля), то професор Ф. О. Зеленогорський вказував на певні недоліки, зокрема, на недостатній аналіз творів Платона (наприклад, його «Філеба») в контексті теми дисертації щодо питання індукції. У своїй невеликій праці «Про гіпотетичні судження» (1906) П. Е. Лейкфельд торкався важливого питання – Чи можна звести категоричні судження до гіпотетичних (і навпаки)? Щодо історико-філософських праць П. Е. Лейкфельда можна констатувати, що він використовував результати новітніх досліджень західноєвропейських авторів різними мовами (В. Віндельбанд, Д. Ст. Міль, В. Мінто). Наприкінці цього параграфу проаналізовано особливості університетського курсу психології (1913), в рамках якого П. Е. Лейкфельд розглядав різні питання в трьох відділах: 1) Про пізнавальні акти, 2) Про відчування («О чувствованиях»), 3) Про вольові акти. Крім цього, до вказаного курсу було додано невеликі розділи – «Психометрія», «Історичні зауваження (Психологія у Аристотеля, Психологія у англійських емпіриків)», а також програма питань до іспиту з даного курсу. В якості висновку дисертант вказує на продовження професором П. Е. Лейкфельдом важливої традиції Харківської університетської філософії – *єдності теоретичної та практичної філософії* у викладанні та публікаціях.

Підрозділ 6.2. «Приват-доцент І. С. Продан (1854–1920) та викладання філософських дисциплін в 1906–1916 рр.» складається з двох параграфів: 6.2.1. Творчий шлях, викладання та філософські впливи І. С. Продана, 6.2.2. «Філософія здорового глузду» І. С. Продана. Критика Канта та «неокантіанства».

Перший параграф цього підрозділу присвячений огляду основних етапів творчого шляху І. С. Продана. Спочатку вказано на особливості його навчання на Філософському факультеті Віденського університету (1872–1875), де його вчителями були професор Роберт Ціммерманн, автор праць з естетики та історії філософії, та професор Франц Брентано, автор «Психології з емпіричної точки зору» (1874) та вчитель таких майбутніх вчених, як Карл Штумпф, Казимир Твардовський, Едмунд Гуссерль. На філософську та психологічну позицію І. С. Продана мали важливий вплив обидва його віденські вчителі та австрійська філософська традиція взагалі, серед важливих рис якої було: 1) домінування аристотелізму, 2) критика Канта та німецького ідеалізму. З 1876 р. по 1906 р. Ісидор Продан працював викладачем гімназій в Кишиневі, Ізмаїлі, Москві та Прибалтиці (Рига,

Дерпт/Юр'єв). В цей час він захистив докторську дисертацію «Механіка свідомості» («Die Mechanik des Bewusstseins») (1887) німецькою мовою у тодішньому австрійському Чернівецькому університеті та оприлюднив деякі праці з психології пам'яті. Оскільки його австрійський диплом доктора філософії не було визнано в Російській імперії, то у 1905 р. І. С. Продан захистив двохтомну працю «Про пам'ять» в якості магістерської дисертації в Університеті Святого Володимира (Київ). Детальну та критичну, але позитивну рецензію на цю роботу написав київський професор Г. І. Челпанов, який вказував на відкриття Продана у сфері експериментальних досліджень пам'яті та високий теоретичний рівень праці. З 1906 р. по 1916 р. І. С. Продан був приват-доцентом кафедри філософії Харківського університету. У викладанні та публікаціях цього часу він поєднував дисципліни *теоретичної та практичної філософії*, продовжуючи важливу традицію Харківської університетської філософії. Його найвідомішим харківським учнем був К. О. Смірнов, майбутній релігійний діяч та автор праці «Метафізичне вчення про душу у Ляйбніця та Гербарта» (1910), на яку І. С. Продан написав позитивну рецензію у «Записках імператорського Харківського університету».

У другому параграфі цього підрозділу спочатку подано критичний аналіз «філософії здорового глузду» І. С. Продана, яку він представив у праці «Пізнання та його об'єкт (Виправдання здорового глузду)» (1913) та доповнив в інших невеликих публікаціях (наприклад, «Філософія та здоровий глузд (Критичний етюд)», 1914). В рамках свого варіанту цього вчення Ісидор Продан спочатку апелює до семи основоположень «здорового глузду», які обґрунтував шотландський філософ Томас Рід у праці «Дослідження людського розуму на принципах здорового глузду» (1764), зокрема, безпомилковості самосвідомості, субстанційності, загального консенсусу тощо. Посилаючись далі, з одного боку, на логічні праці Аристотеля, Джона Стюарта Мілля, Христофа Зігварта, та, з іншого боку, на філософію мови й новітні відкриття біології (неовіталізм) та психології (зокрема, щодо психічної спадковості та її значення для знання), І. С. Продан, будує свою концепцію «філософії здорового глузду». Окремі елементи позиції І. С. Продана розвивалися в контексті тогочасних напрямків «критичного здорового глузду» (Ч. С. Пірс), реалізму (Д. Е. Мур), «нового реалізму» (Д. Сантаяна) та досліджень Л. Вітгенштайна щодо філософії мови (зокрема, констатація виникнення логічних помилок із-за неправильного використання мови). З особливостями його «філософії здорового глузду» пов'язана критика І. С. Продана елементів теорії пізнання Канта у праці «Правда про Канта (Тайна його успіху)» (1914), яка включала, зокрема, критику: 1) змішування Кантом понять «розум» (Vernunft) та «розсудок» (Verstand), 2) запозичень Кантом основних положень його вчення про простір та час з твору «Новий органон» (1764) Й. Г. Ламберта тощо. Від критики Канта харківський філософ переходить до критики російського «неокантіанства» та «неофіхтеанства», яка була його відповіддю на рецензії санкт-петербурзьких авторів (О. І. Введенського, Б. В. Яковенко, І. І. Лапшина) на вказані праці І. С. Продана.

Підрозділ 6.3. «В. М. Каринський (1874–193?) та неоляйбніціанство у Харківському університеті в 1913–1920 рр.» присвячений аналізу основних рис творчого та викладацького шляху, а також філософської позиції професора кафедри філософії Харківського університету В. М. Каринського в 1913–1920 рр. Спочатку

вказано на особливості його філософської освіти в Санкт-Петербурзі до 1913 р., де він закінчив (1897) Історико-філологічний факультет місцевого університету, після чого викладав у різних гімназіях, та з 1902 р. був приват-доцентом Санкт-Петербурзького університету. В цей час на формування його філософської позиції виказали впливи два відомих філософи – професор Санкт-Петербурзької духовної академії М. І. Каринський, його батько та критик німецької класичної філософії, і відомий російський «неокантіанець» О І. Введенський, професор Санкт-Петербурзького університету. У розглянутий період В. М. Каринський опублікував дві статті – «Давид Юм» (1904) та «Чому на початку XVII століття виникло питання про можливість науки?» (1905). У першій праці автор проаналізував такі питання: поняття достовірного знання у Юма, погляд Юма на математичне знання та на пізнання причинного зв'язку фізичних і духовних явищ, відношення Юма до метафізики та до пізнання моральних законів, питання Бога у Юма. Тут приват-доцент Каринський констатував заслуги Юма у гносеології та вказував на подальший поділ гносеологічних досліджень на два напрямки – кантівський та емпіричний. В якості відповіді автора на питання, яке було поставлене у назві другої праці, В. М. Каринський вказував, що на початку XVII століття, з одного боку, нові відкриття природознавчих наук впливали на філософію, а, з іншого боку, вони потребували узагальнюючої теорії, яку могла надати їм лише філософія.

В 1905–1907 рр. В. М. Каринський перебував на стажуванні в Німеччині, де слухав лекції в Гьоттінгенському університеті та збирав емпіричні матеріали для своєї майбутньої дисертації у Ляйбніцевському архіві у м. Ганновері. Після повернення до Санкт-Петербургу він продовжив викладання в місцевому університеті, де читав курси історії філософії, теорії пізнання та проводив семінари з тематики метафізики Декарта, етики Спінози, метафізики Ляйбніца. В 1912 р. В. М. Каринський захистив магістерську дисертацію за темою своєї монографії «Умоспоглядальне знання у філософській системі Ляйбніца» (1912). В контексті цієї теми він проаналізував наступні ключові питання: 1) Вчення Ляйбніца про аналітичність необхідних істин, 2) Випадкові істини та закон (достатньої) підстави, 3) Значення умоспоглядального знання під час встановлення реальності у філософській системі Ляйбніца, 4) Аналітичність випадкових істин, 5) Конфлікт, який внесло у філософську систему Ляйбніца вчення про аналітичність випадкових істин, 6) Умоспоглядальне знання та вродженість ідей. У ході критичного аналізу названих питань В. М. Каринський посилався та аналізував окремі результати творів: «Логіка Ляйбніця» (1901) Луї Кутюра, «Критичне викладення філософії Ляйбніця» (1900) Бертрана Рассела, «Система Ляйбніця в його наукових основах» (1902) Ернста Кассірера. При цьому В. М. Каринський виказував критичні зауваження щодо окремих тез цих та інших авторів, наприклад, щодо трактування Луї Кутюра геометричних понять Ляйбніцем. Під час викладання на кафедрі філософії Харківського університету, на яку В. М. Каринського було запрошено у 1913 р., він читав логіку, історію філософії, психологію. Серед авторів підручників з цих наук для своїх студентів він рекомендував англійських та шотландських логіків (Дж. С. Мілль, В. Мінто, В. С. Джевонс), німецьких та австрійських істориків філософії (В. Віндельбанд, Т. Гомперц, Х. Зігварт, А. Ріль, О. Кюльпе, К. Фішер), а також вітчизняні підручники М. І. Каринського, С. М. Трубецького, А. І.

Введенського Таким чином, в 1913–1920 рр. професор В. М. Каринський у своєму викладанні та творах продовжив важливу традицію Харківської університетської філософії – *єдність теоретичної та практичної філософії.*

ВИСНОВКИ

У Висновках дисертації підводяться підсумки дослідження, робляться теоретичні узагальнення, наводяться головні складові вирішення поставленої наукової проблеми, найбільш значущими серед яких є наступні:

1) Дана праця є першим у вітчизняній та зарубіжній історико-філософській науці комплексним дослідженням розвитку філософії у Харківському університеті в період 1804–1920 рр. та її історичного значення у становленні вітчизняної університетської і академічної філософії.

2) В результаті історико-філософської реконструкції розвитку філософських інституцій (кафедри теоретичної та практичної філософії, з 1835 р. – кафедри філософії, Філософського факультету) установлено особливості еволюції Харківської університетської філософії у 1804–1920 рр. Зокрема, формальними особливостями викладання філософії було читання повного комплексу дисциплін теоретичної та практичної філософії в 1804–1850 рр., обмеження викладання курсами логіки та (експериментальної) психології в 1850–1862 рр., продовження викладання всього комплексу філософських дисциплін в 1874–1920 рр. у Харківському університеті.

3) В рамках першої повної репрезентації творчого шляху та особливостей викладання філософських дисциплін проаналізовано діяльність професорів, доцентів та приват-доцентів, ад'юнктів та викладачів Харківського університету названого періоду, а саме: Й. М. Ланга, А. І. Дудровича, І. Я. Золотарьова, Ф. Ф. Чанова, Й. І. Гренберга, М. М. Протопопова, П. І. Лебедєва, В. І. Добротворського, Ф. О. Зеленогорського, П. Е. Лейкфельда, І. С. Продана, В. М. Каринського.

4) В ході комплексного аналізу з'ясовано унікальність першого періоду становлення філософії у Харківському університеті з 1804 р. до 1816 р., яка полягала в тому, що мовою викладання та вивчення філософських дисциплін (історії філософії, моральної філософії, природного права, логіки, естетики, психології) була латина, що вимагало від студентів, магістрантів та докторантів високого рівня знань цієї мови. Оскільки викладачі філософських дисциплін (Шад, Ланг, Умлауф, Якоб) використовували німецькі праці, то від харківських студентів та докторантів також вимагалося знання німецької мови.

5) В початковий період розвитку Харківської університетської філософії (1804–1816) домінував *полілог* різних напрямків та філософських шкіл, серед яких найважливішими були: кантіанство (Ланг, Якоб, Стойкович), німецька естетико-просвітницька традиція (Умлауф, Роммель), фіхтеанство та шеллінгіанство (Шад, Райниш), шеллінгіанство та натурфілософія (Корітарі, Калькау), французька філософсько-просвітницька традиція (Дегуров), математично-матеріалістичні тенденції (Осиповський), філософсько-правові аспекти (Тимковський, Ланг, Шад).

6) З заснуванням кафедри теоретичної та практичної філософії в Харківському

університеті в листопаді 1804 р. була розпочата її найважливіша традиція – *єдність теоретичної* (метафізика, логіка, риторика, історія філософії) *та практичної філософії* (моральна філософія, природне право, педагогіка, психологія) у викладанні та працях професорів. Ця традиція підтримувалася всіма представниками кафедри теоретичної та практичної філософії (пізніше – кафедри філософії) Харківського університету на наступних етапах розвитку до 1920 р.

7) Харківська університетська філософія та її представники (В. Г. Маслович, Г. Г. Гесс де Кальве) з 1816 р. стають ініціаторами перших досліджень життя та творчості Г. С. Сковороди, й таким чином – української та світової «Сковородіани». Ці дослідження були продовжені іншими випускниками Етико-політичного та Філософського факультетів (О. Хишдеу, І. І. Срезневський) в 1830–1840 рр. та доцентами й професорами наприкінці 19-го та на початку 20-го сторіч (І. С. Продан, Ф. О. Зеленогорський) Харківського університету.

8) В рамках огляду курсу філософії (1831) професора Ф. Ф. Чанова та ад'юнкта Й. І. Гренберга було представлено весь комплекс дисциплін теоретичної та практичної філософії, при викладанні яких автори враховували досягнення логіки представників німецької класичної філософії (Кант, Шад, Гегель) та їх прибічників (Г. Й. Гіллєбранд). У цьому огляді курсу автори зробили спроби оригінального перекладу іноземної, зокрема німецької філософської термінології російською мовою (наприклад, переклад німецького терміну «Dasein / Daseyn» як «здешнее бытие» та «здешнее наше бытие»).

9) Конкретні впливи західноєвропейської філософії на публікації та викладання професора М. М. Протопопова в 1830–1840 рр. у Харківському університеті полягали у його аналізі творів представників античної філософії (Платон), німецької класичної філософії (Кант) та інших німецьких авторів (Бахман, Бенеке, Теннеман), французької традиції (В. Кузен, Ф. Райффенберг). В своїй праці 1841 р. М. М. Протопопов, й таким чином, Харківська університетська філософія, вперше виступили з критикою абсолютного ідеалізму Гегеля.

10) У публікаціях та викладанні І. І. Срезневського на Філософському факультеті Харківського університету в 1830–1840-х рр. були присутні впливи східної філософії (зокрема, персидської релігійно-філософської традиції), а також різні ідеї кантіанства та гегельянства, зокрема, таких дослідників творчості Канта та Гегеля, як Ф. В. Шуберт та Й. К. Ф. Розенкранц, у яких у Кьонігсберзькому університеті стажувався І. І. Срезневський.

11) Філософська позиція та викладання філософських дисциплін професором Ф. О. Зеленогорським у 1874–1908 рр. у Харківському університеті відбувалися під впливом поглядів його вітчизняних (М. М. Троїцький, Ф. Ф. Сидонський, М. І. Владиславлев) та закордонних (Едуард Целлер, Фрідріх Альберт Ланге, Моріц Дробиш) вчителів. Серед особливостей позиції Зеленогорського були, по-перше, його обґрунтована критика філософії Ф. Ніцше, «філософії песимізму» (А. Шопенгауер, Е. фон Гартман) та матеріалістичних течій (Бюхнер, Молешотт); по-друге, його оригінальне трактування «критичного методу» та «критичної філософії», під якими він розумів шотландську та англійську філософські традиції (Т. Гоббс, Дж. Локк).

12) Загальнофілософські впливи Ф. О. Зеленогорського на його харківських

студентів та слухачів виявилися в декількох напрямках. *По-перше*, на майбутніх університетських професорів, зокрема, філософів (П. Е. Лейкфельд), істориків (В. П. Бузескул), класичних філологів (О. М. Деревицький), мистецтвознавців (А. М. Миронов), педагогів (С. А. Ананьїн). *По-друге*, на майбутніх викладачів гімназій, серед яких важливе місце займав Г. М. Гехтман в Тифлісі (Тбілісі), котрий заснував там історико-філософський гурток, в роботі якого приймали участь майбутні філософи, психологи та богослови (В. Ф. Ерн, П. А. Флоренський, А. В. Ельчанінов, М. М. Асатіані). На прикладі аналізу праці «Григорій Саввич Сковорода. Життя та вчення» (1912) Володимира Ерна доведено впливи Ф. О. Зеленогорського та харківської традиції «Сковородіани» на мотиви написання та зміст цієї праці тифліського учня Г. М. Гехтмана, який в свою чергу був учнем харківського професора Ф. О. Зеленогорського. *По-третє*, логічні та історико-філософські лекції Зеленогорського виказали впливи на Олександра Богданова (О. О. Малиновського), автора оригінального вчення «тектологія», який доводив свою позицію в дебатах з російськими марксистами (Г. В. Плеханов, В. І. Ленін).

13) Особливостями логічних та психологічних творів П. Е. Лейкфельда були, по-перше, його оригінальне трактування новітніх філософських вчень («об'єктологія» Алексіуса Мейнонга); по-друге, всеохоплююче викладення логічних вчень Аристотеля та Бекона в його німецьких публікаціях в «Архіві історії філософії» (Archiv fuer Geschichte der Philosophie); по-третє, використання в творах та викладанні психології результатів дослідів, які він проводив у «кабінеті експериментальної психології», заснованому при кафедрі філософії Харківського університету у 1908 р. У гендерному сенсі слід наголосити на філософських впливах професора П. Е. Лейкфельда на студенток, серед яких була майбутня магістр філософії (1919) Харківського університету Зінаїда Лук'янченко (Лузіна).

14) Концепція «філософії здорового глузду» І. С. Продана, яка була розроблена під впливом праць його віденського вчителя Франца Брентано, поєднувала новітні досягнення біології, психології та інших природничих наук з основоположними ідеями шотландського філософа Томаса Ріда. Окремі аспекти «філософії здорового глузду» Продана розвивалися в контексті з іншими філософськими напрямками, зокрема, «критичним здоровим глуздом» (Ч. С. Пірс), реалізмом (Д. Е. Мур) та «новим реалізмом» (Д. Сантаяна), «неовіталізмом» (Й. Райнке, Г. Дріш).

15) В рамках критики І. С. Проданом теорії пізнання Канта харківський приват-доцент: а) вказував на змішування Кантом термінів «розум» (Vernunft) та «розсудок» (Verstand), та б) наголошував на тому, що Кант запозичив основні положення вчення про простір та час у Томаса Ріда та з праці «Новий органон» (1764) Й. Г. Ламберта. У цьому контексті І. С. Продан виступив з критикою позицій представників російського «неокантіанства» та «нсофіхтеанства» (А. І. Введенський, І. І. Лапшин, Б. В. Яковенко).

16) В своїй праці «Умоспоглядальне знання у філософській системі Ляйбніця» (1912) В. М. Каринський надав всеохоплюючий аналіз цієї теми й в даному контексті виказав критичні зауваження щодо окремих положень творів «Логіка Ляйбніця» (1901) Луї Кутюра, «Критичне викладення філософії Ляйбніця» (1900) Бертрана Рассела, «Система Ляйбніця в його наукових основах» (1902) Ернста Кассірера, зокрема, щодо трактування Луї Кутюра геометричних понять Ляйбніцем.

Ця критика дещо нівелювалася політичними подіями Першої світової війни та відсутністю іноземних публікацій В. М. Каринського, тому поважні іноземні автори не змогли відповісти харківському професору на його критику.

17) Шляхом ґрунтовного аналізу доведено об'єднавчу роль Харківської університетської філософії та її представників у розвитку інших університетських наук та Харківського університету під час цього періоду (1804–1920).

НАУКОВІ ПРАЦІ, В ЯКИХ ОПУБЛІКОВАНІ ОСНОВНІ НАУКОВІ РЕЗУЛЬТАТИ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографія

1. Абашник В.А. Харьковская университетская философия (1804–1920): монография [в 2 т.] / В. А. Абашник. – Харьков: «БУРУН и К», 2014. – Том 1: 1804–1850 гг. – 750, XVI с.

Публікації у наукових фахових виданнях України з філософських наук

1. Абашник В. А. Степан Есикорский и идеи Фихте в Харькове в 1810-е гг. / В. А. Абашник // Вісн. Харк. нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна. Сер. «Філософія. Філософські перипетії». – 2004. – № 638. – С. 9–15.
2. Абашник В. А. Й.М. Ланг (1775–1820) и философия права в Харьковском университете в 1800–1810-е гг. / В. А. Абашник // Вісн. Харк. нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна. Сер. «Філософія. Філософські перипетії». – 2005. – № 654. – С. 7–13.
3. Абашник В. А. Аспекты естественного права Л. Г. Якоба (1759–1827) / В. А. Абашник // Вісн. Харк. нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна. Сер. «Філософія. Філософські перипетії». – 2006. – № 734 – С. 28–30.
4. Абашник В. А. И.С. Продан (1854–1919/20) как критик И. Канта / В. А. Абашник // Вісн. Харк. нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна. Сер. «Філософія. Філософські перипетії». – 2011. – № 984. – С. 17–22.
5. Абашник В. А. Критика неокантианства И. С. Проданом (1854–1919/20) / В. А. Абашник // Гілея : наук. вісн. : зб. наук. праць. – К.: ВІР УАН, 2012. – Вип. 56 (№ 1). – С. 348-352.
6. Абашник В. А. Ф.Ф. Чанов (1783–1862) и начала гегельянства в Харькове / В. А. Абашник // Грані : наук.-теор. і громад.-політ. альм. – 2012. – № 2(82). – С. 22–25.

7. Абашник В. А. М.Н. Протопопов (1794–1857) и платонизм в Харькове / В.А. Абашник // Гілея : наук. вісн. : зб. наук. праць. – К.: ВІР УАН, 2012. – Вип. 57 (№ 2). – С. 343–347.
8. Абашник В. А. Философия «здравого смысла» И.С. Продана и современность / В. А. Абашник // Вісн. Харк. нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна. Сер. «Філософія. Філософські перипетії». – 2012. – № 992, вип. 45: Людина у XXI столітті: тенденції, засоби і перспективи змін. – С. 116–121.
9. Абашник В.А. А.И. Дудрович (1782–1830) и его критика Канта / В. А. Абашник // Грані : наук.-теор. і громад.-політ. альм. – 2012 – № 3(83). – С. 40–43.
10. Абашник В. А. Г.А. Гесс де Кальве (1784–1838) и первая докторская диссертация по философии в Харькове / В. А. Абашник // Гуманіт. вісн. Запорізької держ. інж. акад. : зб. наук. праць. – Запоріжжя: ЗДІА, 2012. – Вип. 48. – С. 225–235.
11. Абашник В. А. Ф.А. Зеленогорский (1839–1908) и философия в Харькове / В. А. Абашник // Гілея : наук. вісн. : зб. наук. праць. – К.: ВІР УАН, 2012. – Вип. 58 (№ 3). – С. 440–444.
12. Абашник В. А. Харьковская диссертация И.И. Любачинского «Об антиномиях чистого разума» (1816) / В. А. Абашник // Грані : наук.-теор. і громад.-політ. альм. – 2012. – № 4(84). – С. 51–56.
13. Абашник В. А. В.Н. Каразин (1773–1842) и приглашение Й. Г. Фихте в Харьков / В. А. Абашник // Гілея : наук. вісн. : зб. наук. праць. – К.: ВІР УАН, 2012. – Вип. 60 (№ 5). – С. 418–422.
14. Абашник В. А. Философско-правовые взгляды В.Н. Каразина (1773–1842) / В. А. Абашник // Грані : наук.-теор. і громад.-політ. альм. – 2012. – № 6(86). – С. 21–25.
15. Абашник В. А. Харьковский «Опыт логики» П.М. Любовского / В. А. Абашник // Гілея : наук. вісн. : зб. наук. праць. – К.: ВІР УАН, 2012. – Вип. 61 (№ 6). – С. 375–379.
16. Абашник В. А. Харьковский профессор философии В.М. Каринский (1874–193?) / В. А. Абашник // Вісн. Харк. нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна. Сер. «Філософія. Філософські перипетії». – 2012. – № 1012. – С. 209–214.
17. Абашник В. А. Философия в Харьковском университете в 1850–1873 гг. / В. А. Абашник // Гілея : наук. вісн. : зб. наук. праць. – К.: ВІР УАН, 2012. – Вип. 62 (№ 7). – С. 503–507.
18. Абашник В. А. Философская деятельность П.Э. Лейкфельда / В. А. Абашник // Грані : наук.-теор. і громад.-політ. альм. – 2012. – № 8(88). – С. 69–72.
19. Абашник В.А. «О логическом учении об индукции» П.Э. Лейкфельда (1895) / В. А. Абашник // Гілея : наук. вісн. : зб. наук. праць. – К.: ВІР УАН, 2012. – Вип. 63 (№ 8). – С. 290–294.
20. Абашник В. А. Петр Бутковский (1801–1844): психология и философия в Харьковском университете / В. А. Абашник // Вісн. Харк. нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна – Сер. «Філософія. Філософські перипетії». – 2014. – № 1116. – С. 142–148.

Публікації у наукових періодичних виданнях інших держав

за напрямом, за яким підготовлено дисертацію

1. Abaschnik V. A. J.B. Schads und Hegels Positionen um 1801 / Vladimir Alekseevic Abaschnik // Hegel-Jahrbuch / Hg. v. Andreas Arndt, Karol Bal, Henning Ottmann in Verbindung mit Klaus-M. Kodalle u. Klaus Vieweg. – Berlin : Akademie Verlag, 2005. – Dritter Teil (Glauben und Wissen). – S. 252–257.
2. Abaschnik V. Johann Baptist Schad / Vladimir Abaschnik // Naturphilosophie nach Schelling / Hrsg. von Thomas Bach u. Olaf Breidbach. – Stuttgart ; Bad Cannstatt: Frommann-Holzboog, 2005. – (Schellingiana ; Bd. 17). – S. 563–593.
3. Abaschnik V. O. Vladimir Karinskij und der ukrainisch-russische Neuleibnizianismus / Volodymyr Oleksijovyc Abaschnik // Einheit in der Vielheit. VIII. Internationaler Leibniz-Kongress (Hannover, 24. bis 29. Juli 2006) / Vortraege 1. Teil / hg. v. Herbert Breger, Juergen Herbst u. Sven Erdner. – Hannover : Druckerei Hartmann, 2006. – S. 1–8.
4. Abaschnik V. A. Die ersten Fichteaner ueber die Schwierigkeiten des Verstaendnisses der Wissenschaftslehre / Vladimir Alekseevic Abaschnik // Fichte-Studien. – Amsterdam ; New York: Rodopi, 2006. – Bd. 30. – S. 105–113.
5. Abasnik V. O. Ludwig Heinrich von Jakob (1759–1827), ein Hallescher Professor in Charkov und Sankt Petersburg / Volodymyr Oleksijovyc Abasnik // Europa in der Fruehen Neuzeit. Festschrift fuer Guenter Muehlpfordt / Hg. von Erich Donnert. – Koeln ; Weimar ; Wien : Boehlau, 2008. – Bd. 7. – S. 895–927.
6. Abaschnik V. O. Christian Wolff und die Schulphilosophie in der Ukraine / Volodymyr Oleksijovyc Abaschnik // Christian Wolff und die europaeische Aufklaerung / Hg. v. Juergen Stolzenberg u. Oliver-Pierre Rudolph. – Hildesheim ; Zuerich ; New York: Olms Verlag, 2010. – Teil 5. – S. 287–300.
7. Abaschnik V. O. Rechtswissenschaft und Juristenausbildung in der Ukraine am Beispiel der Universitaet Charkow (1804-1920) / Volodymyr Oleksijovyc Abaschnik // Rechtswissenschaft in Osteuropa. Studien zum 19. und fruehen 20. Jahrhundert / Herausgegeben von Zoran Pokrovac. – Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann, 2010. – (Rechtskulturen des modernen Osteuropa. Traditionen und Transfers ; Bd. 5). – S. 1–46.
8. Abashnik V. Ludwig Heinrich von Jakob / Vladimir Abashnik // The Dictionary of eighteenth-century German philosophers. In 3 vol. / General editors : Heiner F. Klemme, Manfred Kuehn. – London : Continuum, 2010. – Vol. 2 (H – P). – p. 590–594.
9. Abaschnik V. A. «Die neue Evolutionsmonadologie» von Isidor Savvic Prodan (1854–1919) / Vladimir Alekseevic Abaschnik // IX. Internationaler Leibniz-Kongress : Natur und Subjekt. Vortraege / Hg. von Herbert Breger, Juergen Herbst und Sven Erdner. – Hannover : Druckerei Hartmann, 2011. – 1. Teil. – S. 1–10.

10. Abaschnik V. A. Patriot oder Nationalist? Rezeption von «Fichtes Reden an die deutsche Nation» in Russland und der Ukraine / Vladimir Alekseevic Abaschnik // Fichte-Studien. – Amsterdam ; New York : Rodopi, 2013. – Bd. 38. – S. 233–247.

ОПУБЛІКОВАНІ ПРАЦІ, ЯКІ ДОДАТКОВО ВІДОБРАЖАЮТЬ НАУКОВІ РЕЗУЛЬТАТИ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Abaschnik V. A. Johann Albrecht Bernhard Dorn (1805–1881) aus Coburg als Professor der Orientalistik in Charkow und Sankt Petersburg / V. A. Abaschnik // Coburger Geschichtsblaetter. Hg. von der Historischen Gesellschaft Coburg e.V. – 2004. – Heft 1–2. – S. 26–39.
2. Абашник В. А. Университетская философия в Харькове в начале 1830-х гг. / В. А. Абашник // Університетська філософія в ретроспективі та перспективі : (до 200-річчя Харків. університет. філософії) : матеріали XII Харк. міжнар. Сковородинівських читань (Харків, 25 лют. 2005 р.). – Х.: Екограф, 2005. – С. 3–9.
3. Абашник В. А. Защита чести граждан в учении о государстве Л. Г. Якоба (1759–1827) / В. А. Абашник // Демократичні цінності, громадянське суспільство і держава : матеріали XIII Харк. міжнар. Сковородинівських читань (30 верес. – 1 жовт. 2005 р.). – Х.: Прометей-Прес, 2005. – С. 3–9.
4. Абашник В. А. Особенности религиозной философии Й.Б. Шада (1758–1834) / В. А. Абашник // Вера и знание. Соотношение понятий в классической немецкой философии / отв. ред. Д.Н. Разеев. – СПб.: Изд-во С.-Петерб. ун-та, 2008. – С. 242–259.
5. Абашнік В. О. Творчість Г.С. Сковороди у німецьких статтях Д.І. Чижевського / В. О. Абашнік // Філософія спілкування: філософія, психологія, соціальна комунікація : щоріч. наук.-практ. журн. – Х.: ХНТУСГ ім. Петра Василенка, 2009. – № 1. – С. 156–157.
6. Абашнік В. О. І.С. Продан (1854–1919/20) про Г.С. Сковороду як філософа / В. О. Абашнік // Григорій Сковорода і проблеми соціального бутя : матеріали VI Всеукр. наук. конф. (21 трав. 2011 р.). – Сковородинівка: Нац. літ.-меморіал. музей Г.С. Сковороди, 2011. – С. 9–10.
7. Абашник В.А. Г.С. Сковорода в работах Ф.А. Зеленогорского (1839–1908) / В. А. Абашник // Філософія спілкування: філософія, психологія, соціальна комунікація : щоріч. наук.-практ. журн. – Х.: Вид. Савчук О.О. ; ХНТУСГ ім. П. Василенка, 2012. – № 5. – С. 131–134.
8. Абашник В. А. Философия истории в Харьковском университете: М.М. Лунин (1807–1844) / В. А. Абашник // Філософія спілкування: філософія, психологія, соціальна комунікація : щоріч. наук.-практ. журн. – Х.: ХНТУСГ ім. П. Василенка, 2013. – № 6. – С. 136–142.
9. Абашник В. А. Харьковские университетские философы о Г.С. Сковороде / В. А. Абашник // Григорій Сковорода у світлі філології, філософії та богослов'я : матеріали XX Харк. міжнар. Сковородинівських читань, присвяч. 290-річчю з

дня народження Г С Сковороди (Сковородинівка, 27-29 верес. 2012 р.). – Х. : Вид. Савчук О.О., 2013. – С. 8–15.

10. Абашник В. А. В.А. Якимов (1802–1853) и эстетика в Харьковском университете / В. А. Абашник // Філософія спілкування: філософія, психологія, соціальна комунікація / щоріч. наук.-практ. журн. – Х.: ХНТУСГ ім. П. Василенка, 2014. – №7. – С. 124–127.

АНОТАЦІЯ

Абашнік В. О. Філософія в Харківському університеті: історія інституцій, праць та персоналій (1804–1920). – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософських наук за спеціальністю 09.00.05 – історія філософії. – Дніпропетровський національний університет ім. О. Гончара МОН України, Дніпропетровськ, 2015.

У дисертації досліджено головні етапи розвитку філософських інституцій (кафедри теоретичної та практичної філософії, з 1835 р. – кафедри філософії, Філософського факультету) Харківського університету, творчий шлях, викладацька діяльність та ключові твори їх представників у 1804–1920 рр. Основними персоналіями тут були: І. Є. Шад, Й. М. Ланг, А. І. Дудрович, І. Я. Золотарьов, Ф. Ф. Чанов, Й. І. Гренберг, М. М. Протопопов, П. І. Лебедєв, В. І. Добротворський, Ф. О. Зеленогорський, П. Е. Лейкфельд, І. С. Продан, В. М. Каринський. Доведено, що важливою традицією Харківської університетської філософії була єдність теоретичної (метафізика, логіка, риторика, історія філософії) та практичної філософії (моральна філософія, природне право, педагогіка, психологія). Продемонстровані широкі впливи західноєвропейської філософії, зокрема античної філософії (Платон, Аристотель), німецької класичної філософії, філософії здорового глузду (Томас Рід), австрійської філософської традиції (Франц Брентано, Алексіус Мейнонг) на філософські позиції харківських професорів та їх викладання філософії у Харківському університеті. В результаті комплексного аналізу обґрунтовано важливу роль Харківської університетської філософії в рамках університетської та академічної філософії в Росії та Україні, а також її об'єднавчу місію у розвитку інших університетських наук та Харківського університету.

Ключові слова: Харківська університетська філософія в 1804–1920 рр., академічна філософія в Росії та Україні, німецька класична філософія, філософія здорового глузду, західноєвропейська філософія.

АННОТАЦИЯ

Абашник В. А. Философия в Харьковском университете: история институций, трудов, персоналий (1804–1920). – На правах рукописи.

Диссертация на соискание научной степени доктора философских наук по специальности 09.00.05. – история философии. – Днепропетровский национальный университет имени Олеся Гончара МОН Украины, Днепропетровск, 2015.

Данная диссертация является первым в отечественной и зарубежной историко-философской науке комплексным исследованием развития философии в Харьковском университете в период 1804–1920-х гг. и ее исторического значения в становлении отечественной академической философии. В рамках критического анализа здесь представлен творческий путь, преподавание и позиции профессоров, приват-доцентов, адъюнктов и преподавателей кафедры теоретической и практической философии (с 1835 г. – кафедры философии), Философского факультета Харьковского университета. Речь идет о следующих персоналиях: И. Е. Шад, И. М. Ланг, А. И. Дудрович, И. Я. Золотарев, Ф. Ф. Чанов, И. И. Гренберг, М. Н. Протопопов, П. И. Лебедев, В. И. Добротворский, Ф. А. Зеленогорский, П. Э. Лейкфельд, И. С. Продан, В. М. Каринский. Творческое наследие некоторых названных персоналий (Ф. Ф. Чанов, И. М. Гренберг, М. Н. Протопопов, И. С. Продан, В. М. Каринский) здесь было впервые введено в научный оборот.

В работе впервые выявлены и проанализированы особенности преподавания философии в Харьковском университете, важнейшими из которых были: чтение всего комплекса дисциплин теоретической и практической философии в 1804–1850 гг., ограничение преподавания курсами логики и (экспериментальной) психологи в 1850–1862 гг., продолжение преподавания всех философских дисциплин в период 1874–1920 гг. В ходе изложения установлено, что особенностью первого периода развития философии в Харьковском университете в 1804–1816 гг. было изучение и преподавание философских дисциплин на латинском языке (Шад, Ланг, Умлауф, Роммель, Якоб), что предполагало высокие знания латинского языка студентами, а также магистрантами и докторантами, которые сдавали экзамены и писали диссертации на латинском языке. Кроме того, здесь обосновано, что в это время доминировал *полилог* разных философских школ и направлений, важнейшими из которых были: кантианство (Ланг, Якоб, Стойкович), немецкая эстетико-просветительская традиция (Умлауф, Роммель), вольфианство (Рижский), фихтеанство и шеллингианство (Шад, Райниш), шеллингианство и натурфилософия (Коритари, Калькау), французская философско-просветительская традиция (Дегуров), математико-материалистические тенденции (Осиповский), философско-правовые аспекты (Тимковский, Ланг, Шад).

Еще одной важной чертой Харьковской университетской философии рассмотренного периода было то, что ее представители (В. Г. Маслович, Г. Г. Гесс де Кальве) с 1816 г. стали инициаторами первых исследований творческого пути и работ Г. С. Сковороды. Эта характерная черта Харьковской университетской философии получила развитие в 1830–1840 гг. в работах других выпускников Этико-политического и Философского факультетов Харьковского университета (А. Хишдеу, И. Срезневский, Н. Костомаров). С конца 19-го века харьковские профессора и приват-доценты философии (Ф. А. Зеленогорский, И. С. Продан) продолжили университетскую «Сковородиану». Далее в ходе анализа публикаций и преподавания харьковских профессоров в этой диссертации указано на то, что в первой половине 19-го века (И. Е. Шад, А. И. Дудрович, Ф. Ф. Чанов) доминировали идеи немецкой классической философии. Это проявилось в детально проанализированном первом харьковском обозрении курса философии на русском языке (1831), в котором была представлена широкая тематика философских

дисциплин: от антропологии и философии природы как «приготовительных наук», до теоретической философии (логика, метафизика, психология) и практической философии (нравственная философия, эстетика, природное право), а также истории философии. В названной работе Ф. Ф. Чанов и И. И. Гренберг сделали переводы важных терминов с немецкого языка, например, «das Dasein», которое они трактовали как «сие земное бытие» и «здешнее земное бытие наше». В преподавании и публикациях профессора М. Н. Протопопова в 1830–1840 гг. присутствовали влияния античной философии (Платон), французской традиции (Ф. Райффенберг, В. Кузен). Кроме того, в своей обширной речи в 1841 г. он выступил с критикой философии Гегеля.

Среди особенностей философской позиции профессора Ф. А. Зеленогорского в 1874–1908 гг., которая сформировалась под влиянием его отечественных (М. М. Троицкий, Ф. Ф. Сидонский, М. И. Владиславлев) и зарубежных учителей (Эдуард Целлер, Фридрих Альберт Ланге и Мориц Дробиш) были: обоснованная критика философии Ф. Ницше, «философии пессимизма» (А. Шопенгауэр, Э. фон Гартман) и материалистических течений (Бюхнер, Молешотт), а также его оригинальное понимание «критического метода» и «критической философии» как шотландской и английской традиции (Т. Гоббс, Дж. Локк). Следующий профессор философии П. Э. Лейкфельд занимался вопросами логики и публиковал свои труды в немецком «Архиве истории философии» (Archiv fuer Geschichte der Philosophie), а также представил оригинальное разрешение вопроса о гипотетических суждениях. Приват-доцент философии Харьковского университета в 1906–1916 гг. И. С. Продан под влиянием его венского учителя Франца Брентано соединил в своей «философии здравого смысла» новейшие открытия биологии и психологии с идеями шотландского философа Томаса Рида. Названная позиция Продана развивалась в контексте с другими философскими направлениями, в т. ч. «критическим здравым смыслом» (Ч. С. Пирс), реализмом (Д. Э. Мур) и «новым реализмом» (Д. Сантаяна), «неовитализмом» (Й. Райнке, Г. Дриш).

Ключевой чертой Харьковской университетской философии в 1804–1920 гг. было единство теоретической (логика, метафизика, риторика, история философии) и практической философии (нравственная философия, естественное право, педагогика, психология) в преподавании и научной деятельности харьковских профессоров. В завершение следует указать на роль Харьковской университетской философии и ее основных представителей в развитии Харьковского университета и науки в указанный период, в т. ч. на ее объединительную функцию между всеми университетскими науками.

Ключевые слова: Харьковская университетская философия в 1804–1920 гг., академическая философия в России и Украине, немецкая классическая философия, философия здравого смысла, западноевропейская философия.

ABSTRACT

Abashnik V. O. Philosophy at the Kharkiv University: history of institutions, works and persons (1804–1920). – Manuscript.

Doctor of Philosophical Sciences degree dissertation in specialty 09.00.05 – History of Philosophy. – Oles Honchar Dnipropetrovsk National University, Ministry of Education and Science of Ukraine. – Dnipropetrovsk, 2015.

In the dissertation the main periods of the evolution of the philosophical institutions (the department of theoretical and practical philosophy, after 1835 the department of philosophy, the Faculty of Philosophy) at the Kharkiv university, the creative way, the teaching activities and the most important works of their members from 1804 till 1920 are researched. The main persons were: I. E. Schad, J. M. Lang, A. I. Dudrovich, I. Ya. Zolotarev, F. F. Chanov, J. I. Groenberg, M. M. Protopopov, P. I. Lebedev, V. I. Dobrotvorsky, F. O. Zelenogorsky, P. E. Leykfeld, I. S. Prodan, V. M. Karinsky. It was proved that the important tradition of the Kharkiv university philosophy was the unity of the theoretical (metaphysics, logic, rhetoric, history of philosophy) and practical (moral philosophy, natural law, pedagogic, psychology) philosophy. The great influence of the western philosophy, including the ancient philosophy (Plato, Aristotle), classical German philosophy, the common sense philosophy (Thomas Reid), the Austrian philosophical tradition (Franz Brentano, Alexius Meinong), on the philosophical positions of the Kharkiv professors and on their teaching of philosophy at the Kharkiv university were demonstrated. As a result of the complex analysis the important role of the Kharkiv university philosophy in the network of the university philosophy and the academic philosophy in Russia and Ukraine and its uniting mission in the evolution of the other university sciences and of the Kharkiv University as well were grounded.

Key words: Kharkiv university philosophy (1804–1920), academic philosophy in Russia and Ukraine, classical German philosophy, philosophy of common sense, west-European philosophy.